

prejeto: 2005-11-01
izvirni znanstveni članek

UDK 398.2:94(450.361:497.4/.5 Istra)"5/6"

DE SCLAVIS AUTEM UNDE DICITIS. SLOVANI IN VLAHI NA "NIKOGARŠNJEM" OZEMLJU ISTRSKEGA ZALEDJA

Andrej PLETERSKI

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, SI-1001 Ljubljana, Novi trg 2, p.p. 306
e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Avtor z analizo ljudskega izročila, ki mu s pisnimi in arheološkimi viri določi časovno dimenzijo in historični kontekst, pokaže obseg tržaškega numerusa v zgodnjem srednjem veku. Tedaj so ga v dobršni meri naselili Slovani in asimilirali tamkajšnje poljedelske Vlahe. Vlaški pastirji na obrobju so se slavizirali šele pozneje, potem ko so se stalno naselili. Dotlej so se preživljali z rejo drobnice. Volno in sir so zamenjevali za pšenico ter se ukvarjali tudi s trgovino.

Ključne besede: zgodnji srednji vek, ljudsko izročilo, arheologija, Rižanski zbor, Slovani, Vlahi, ajdi, velikani, transhumanca, Uskoki, numerus Tergestinus, gospodarstvo, uprava

DE SCLAVIS AUTEM UNDE DICITIS. SLAVI E VALACCHI SULLA "TERRA DI NESSUNO" DELL'ENTROTERRA ISTRIANO

SINTESI

L'autore effettua un'analisi della tradizione popolare e ne individua la dimensione temporale e il contesto storico in base a fonti quali documenti scritti e reperti archeologici; vengono quindi svelate le dimensioni del numerus Tergestinus nel primo Medio evo. In quel periodo il territorio è stato popolato dagli slavi che hanno assimilato i Valacchi che avevano una cultura basata sull'agricoltura. I pastori Valacchi rimasti ai margini, si sono slavizzati più tardi, dopo aver popolato queste terre in via permanente. Fino a quel momento si erano procurati il sostentamento con l'allevamento di bestiame. Usavano scambiare lana e formaggio con grano, inoltre intrattenevano anche rapporti commerciali.

Parole chiave: primo Medioevo, tradizione popolare, archeologia, Placito di Risano, Slavi, Valacchi, pagani, giganti, transumanza, Uscocchi, numerus Tergestinus, commercio, amministrazione

1. Uvod

Kolonizacijsko podobo istrskega zaledja v srednjem veku je skušal rekonstruirati že Milko Kos (1950), ki pa je tedaj lahko gradil predvsem na toponomastiki, sodobni obliki naselij in narečni razčlenjenosti. To mu je sicer omogočilo grobo rekonstrukcijo, vendar je bil prisiljen združiti zgodnji in visoki srednji vek v enotno plast (za skupno datacijo do 13. stoletja: Kos, 1985, zemljevid). Namen pričujočega prispevka je s pomočjo ustnega izročila in redkih oprijemljivih arheoloških podatkov pokazati, kdo in kako je živel v istrskem zaledju v času Rižanskega zbora (o odsotnosti pisnih virov Kos, 1950, 63). Pri tem bomo najprej preverili, ali je ustno izročilo za kaj takega sploh primerno. V primeru pritrdilnega odgovora lahko na tem mestu naredimo samo začetni korak, druge bodo morale narediti prihodnje raziskave. Ne nazadnje je dal pobudo za upoštevanje ustnega izročila pri proučevanju krajevne zgodovine že Sergij Vilfan, ko je zapisal: "Kot dopolnilo arhivskega gradiva za krajevno zgodovino je dragoceno tudi gradivo, ki se dobi na samem terenu. Številne vasi hranijo svojo tradicijo o nekdanjem gospodarstvu, zanimivih dogodkih in podobno..." (Vilfan, 1953, 130).

Pri raziskavi so mi z opozorili in podatki pomagale številne kolegice in številni kolegi: Slavko Ciglenečki, Stanko Flego, Draško Josipović, Katja Hrobat, Ivan Marija Hrovatin, Darja Mihelič, Božidar Slapšak, Marjeta Šašel Kos, Matej Župančič. Karte je oblikovala Mateja Belak. Vsem iskrena hvala.

2. Določitev pojmov in izhodišča raziskave

2.1. Slovani, Ajdi, Vlahi, Čehi

Z besedo *Slovani* bomo označili vse tiste ljudi, ki so v zgodnjem srednjem veku poselili naš prostor in so svoje obrede opravljali v slovanskem jeziku. Beseda *ajd* je srednjevisokonemškega porekla (< *heiden*), z njo pa slovenščina označuje velikana, nekristjana (Bezljaj, 1976, 2). Srednjevisokonemško *heiden* se je razvilo iz staro-visokonemško *heidano* (nekristjan), to pa iz germanskega **haid-na-*, kar je prevedena izposojenka iz latinskega *pagani*, podeželani, vaščani (Wahrig, 1968, 1685). V ljudskem izročilu imajo lahko vlogo mitskih praprebivalcev, pogosto pa nastopajo tudi v opisih, ki govorijo o živih stikih "ljudi" in "ajdov". V nadaljevanju se bomo osredotočili na zgodbe te druge vrste, pri čemer predpostavljamo, da gre v jedru za stike med Slovani in Vlahi.

Besedo *Vlah* bomo uporabili tako, kot jo je predstavil že Milko Kos. Na tem mestu ni odveč ponoviti njegovo razlago. – Označbo "vlah" za Romana so dobili Slovani od Germanov še v zakarpatski domovini. Pri Germanih pomenja "walh" (staro-visokonem. *walah*, srednjevisokonem. *walh*) keltskega soseda na zahodu. Eno keltskih plemen so Volki (Volcae). Kasneje pa je "walah-walh" Germanu Roman in prebivalec rimske

države sploh. Z drugimi so tudi Južni Slovani prevzeli označbo "vlah" in z njo začeli imenovati Rimljane, pa tudi romanizirane in neromanizirane prebivalce, na katere so ob naselitvi naleteli v Podonavju in na Balkanu, končno pa tudi romansko prebivalstvo Apeninskega polotoka, v Alpah in vobče na zahodu (Kos, 1939, 226–227). Pri tem je Kos poudaril, da so Slovenci dejali Vlah ne le staremu Romanu oz. Latinu, ampak tudi kasneje priseljenemu ali prišlemu. Zato tudi ne gre vsak kraj, ki nam s svojim imenom govori o Vlahih, proglasiti za ustanovo ali sled onih Vlahov iz časa pred prihodom Slovencev (Kos, 1939, 228–230). Vendar je ponudil tudi možnost, kako razlikovati obe vrsti Vlahov. Najbolj zanesljiv dokaz, da gre za "pristna" vlaška krajevna imena, torej naselbine starih Vlahov, mu je sovpadanje sorazmerno že zgodaj v virih omejenih krajevnih imen te vrste z najdbami iz "vlaških", to je rimskih in vobče pred-slovenskih časov (Kos, 1939, 230). Ena od zaključnih ugotovitev njegove študije pravi: "Zdi se, kakor da so se Romani in romanizirani prebivalci zgoščevali in ohranjevali pred prodirajočimi Slovenci in Obri v večjem številu tudi t o s t r a n črte, ki je od konca 6. stoletja dalje vezala med Jadranom in Donavo točke skrajne slovenske ekspanzije v zahodni smeri. Vendar je to romansko in romanizirano prebivalstvo zapadlo prej ali slej slavizaciji oziroma germanizaciji" (Kos, 1939, 234). V istrskem zaledju zato lahko pričakujemo v času Rižanskega zbora močne ostanke vlaškega prebivalstva. Kako bi jih lahko prepoznali v ustnem izročilu?

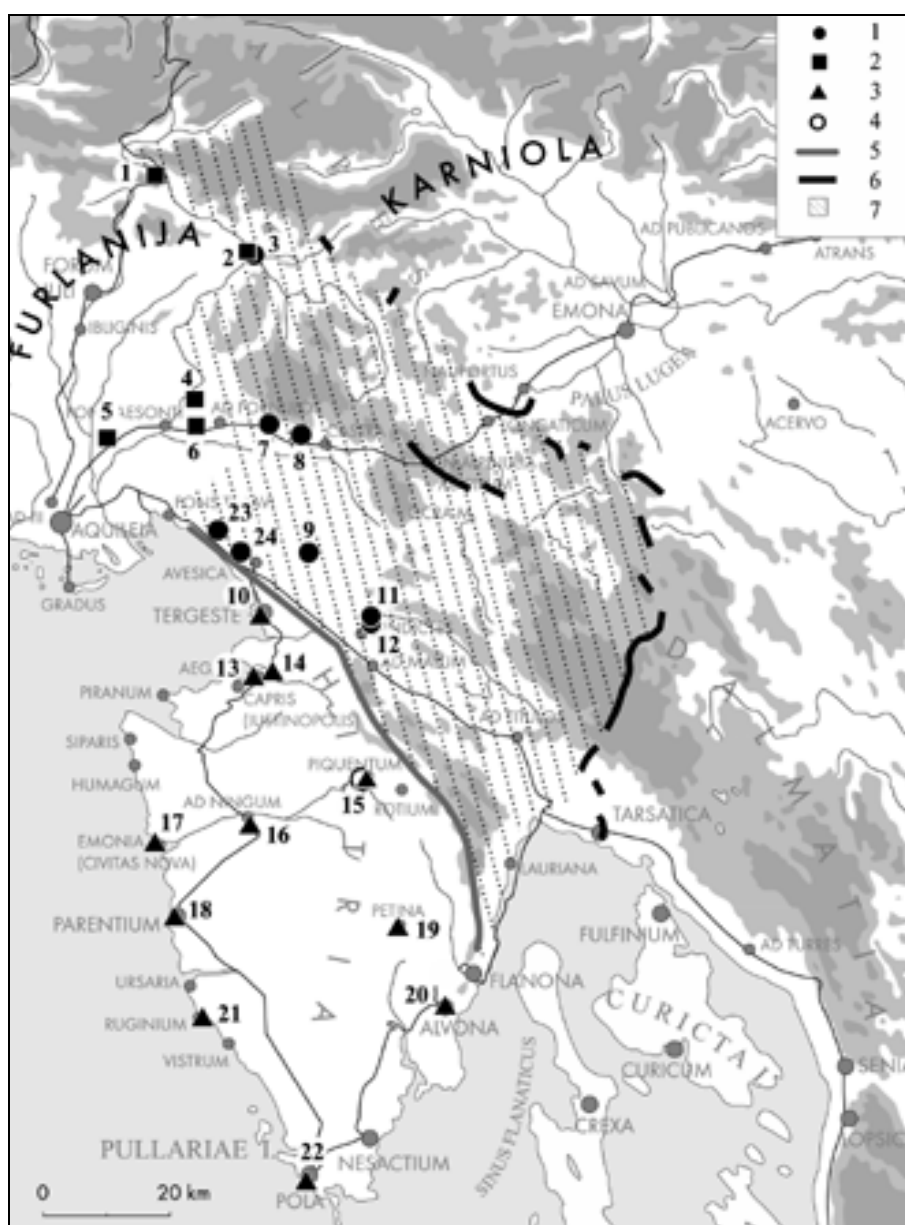
Vsi raziskovalci novoveških Vlahov in sorodnega, pogosto že slaviziranega prebivalstva poudarjajo, da gre za skupnosti, katerih gospodarska osnova je transhumantna živinoreja, z njo povezano tovarništvo in pozneje še trgovina (npr.: Liaku-Anovska, 2000, 43–61; Mal, 1924, 178; Černelić, 2003; Fiedler, 1997–1998). Avtonomni gospodarski model jim je omogočil obdržati številne identitetne značilnosti (pogosto tudi jezik) do danes. Hkrati je v zadnjih stoletjih dobro vidno, da se Vlahi, ki so opustili stari način življenja in so se podali v mesta ali se začeli ukvarjati s poljedelstvom, niso mogli upreti asimilaciji z okolnim prebivalstvom. Vlahi so torej nedvomno pred-slovensko prebivalstvo Balkana. Logično je vprašanje, ali je njihov gospodarski model nastal šele v nemirnih časih ob razpadu rimskega imperija, ko si je tako del prebivalstva v bolj oddaljenih krajih zagotovil preživetje, ali pa gre za gospodarsko panogo, ki je v prostoru obstajala že od prej. Raziskave antične dobe kažejo, da gre za drugo možnost (Šašel, 1976–1977; Zaninović, 1977, 794–795; Škegro, 1999, 199–207). To podobo dopolnjujejo jezikoslovne raziskave, ki jih je France Bezlaj povzel v ugotovitev, da so Slovani stoletja živeli skupaj s staroselci, da so v goratih predelih zahodne Slovenije še do 11. stoletja prebivali nomadski pastirji na podoben način, kot ga srečamo pri Aromunih v osrednjih predelih Balkana. Pozimi so gnali črede v obalne nižine, poleti na gorske pašnike (Bezlaj, 1969, 25). V preiskavi ustnega izročila se bomo zato osredotočili na sporočila o pastirjih. Pri tem bomo upoštevali tudi posebno slovensko oznako *čeh*, ki pomeni dečka, fanta, govejega pastirja (Bezlaj, 1976, 77). Zato bomo v karto pritegnili tudi kraja, ki morda nosita ime z istim korenem: Čehovini, Čehuti.

2.2. "Nikogaršnje" ozemlje

Meje v zgodnjem srednjem veku pogosto niso bile točno določene, ampak jih je predstavljal pas prehodnega ozemlja. Zato je razumljivo, da si morajo razlage meja bizantinske Istre in langobardske Furlanije pomagati s pojmom "nikogaršnjega" ozemlja (npr.: Štih, Peršič, 1981, 337; Margetić, 1992, 164). Seveda je leta 804 celotno obravnavano ozemlje vsaj formalno-politično pripadalo Frankom. Vendar besedilo Rižanskega zbora (Krahwinkler, 2004) v marsičem priča o starejšem stanju, ko je bila Istra še del bizantinske države. V nadaljevanju "nikogaršnje" ozemlje obravnavamo kot prežitek tega obdobja. Kot "nikogaršnje" ozemlje je tu razumljeno tisto, na katerem sosednje nadregionalno državno središče ni moglo v polni meri izvajati in uveljavljati svoje oblasti. To seveda ne pomeni, da sta na takem ozemlju vladala brezpravje in nered. Zamisliti si je mogoče obstoj manjših upravnih enot, ki so lahko bile precej avtonomne, čeprav so naglas priznavale enega ali celo več gospodarjev hkrati.

Dogajanje, ki ga opisuje besedilo Rižanskega zbora, govori o izvajanju oblasti. Zato so vpleteni kraji pač del "normalnega" državnega ozemlja. Njihovo kartiranje (*slika 1: 3*) nam daje možnost, da ugotovimo obseg "normalnega" ozemlja in s tem mejo "nikogaršnjega". Od krajev, ki jih besedilo zbora posredno ali neposredno omenja (glej: Žitko, 1992, op. 3 in op. 13), lahko danes prepoznamo: Trieste/Trst, Koper/Capodistria, Rižano/Risano, Novigrad/Cittanova, Poreč/Parenzo, Rovinj/Rovigno, Pula/Pulj/Polja, Labin/Albona, Pićan/Pičem, Motovun/Montona, Buzet. Prostor, ki ga zavzemajo našteti kraji, na severovzhodu naravno omejuje kraški rob (*slika 1: 5*), ki poteka od Tržaškega zaliva na severozahodu do Učke na jugovzhodu. Ta meja je tako vpadljiva, da jo je pri svoji obravnavi upošteval že Milko Kos (1950, 63–64). Gre za mejo med flišem in krasom, višino in nižino ter s tem med različnimi načini gospodarskega izkoriščanja. Če ta rob razumemo tudi kot vojaško-politično mejo, postane razumljivo, zakaj je ravno pri Buzetu največja koncentracija t. i. barbariziranih grobov 7. in 8. stoletja s predmeti bojevnike opreme (npr.: Torcellan, 1986, Tav. 2:1, 4:1–9, 5:10), ki jih je mogoče povezovati z bizantinskimi mejači (Marušič, 1967, 339). Buzet pač leži nasproti osrednjemu delu kraškega roba in zapira pot v notranjost Istre. Zato bi kraški rob lahko bil jugozahodna meja "nikogaršnjega" ozemlja.

Legenda (Sl. 1): 1 – arheološka najdišča "nikogaršnjega" ozemlja, 2 – grobovi langobardskih oborožencev, 3 – kraji iz listine Rižanskega zbora, 4 – grobovi bizantinskih oborožencev, 5 – kraški rob, 6 – sistem antičnih zapor pred vrati Italije claustra, 7 – "nikogaršnje" ozemlje. Kraji: 1 – Tonovcevi grad pri Kobaridu, 2 – Modrejce, 3 – Most na Soči, 4 – Solkan, 5 – Romans d'Isonzo, 6 – Bilje, 7 – Vitovlje, 8 – Gojače, 9 – Tomaj, 10 – Trieste/Trst, 11 – Sv. Bric pri Naklem, 12 – Ajdovščina nad Rodikom, 13 – Koper/Capodistria, 14 – Rižana/Risano, 15 – Buzet, 16 – Motovun/Montona, 17 – Novigrad/Cittanova, 18 – Poreč/Parenzo, 19 – Pićan/Pedena/Pičem, 20 – Labin/Albona, 21 – Rovinj/Rovigno, 22 – Pula/Polja/Pulj, 23 – Pejca v Lašci pri Aurisina/ Nabrežini, 24 – Pečinka pri Gabrovizca/Gabrovcu. (Kot podlaga je historična karta ozemlja v antiki, povzeta po: Šašel Kos, 2002, Fig. 2).

Sl. 1: Istrsko zaledje v 6.–8. stoletju.

Fig. 1: Istrian hinterland 6th–8th centuries.

Vzhodnje ležečo mejo (*slika 1: 6*) nakazuje odlomek iz frankovskih analov k letu 820, ko je iz Italije odšla frankovska vojska, da bi pokorila upornega Ljudevita in njegove zaveznike (Grafenauer, 1964, 421–428). Slednji so se ji postavili po robu na prehodu preko "Alp" – *tres exercitus contra Liudewitum mittuntur quorum unus de Italia per Alpes Noricas...Alpium transitu hostium manu resistente prohibebatur* (Annales regni Francorum, ad. a. 820; Kos, 1906, št. 61). S tem prehodom je najbolj smiselno enačiti sistem rimskih zapor *claustra*, ki so v antiki varovale vhod v Italijo, kot mejna črta pa so imele pomen še daleč v srednji vek (glej: Šašel, 1971). Utrjeno črto je mogoče uporabiti tudi v obratni smeri od prvotno zamišljene, zato nas odpor proti vojski, ki je prihajala iz Italije, na tem mestu ne sme presenetiti. Hkrati nam dogodek govori o tem, da se je ozemlje, ki ga je bilo vredno braniti, začelo šele na "alpskih" prehodih. Ti bi zato mogli biti severovzhodna meja "nikogaršnjega" ozemlja.

Jugovzhodno mejo naravno zaključuje Reški zaliv, odgovoriti pa je treba še na vprašanje o severozahodni meji. Gre za mejo območja, ki so ga obvladovali Langobardi. Skromni pisni viri ne dajejo povsem nedvoumnih rešitev (pregled: Štih, Peršič, 1981, 339–341), vendar se zdi dovolj dobro utemeljena razlaga, da sta dobršna dela Vipavske in Soške doline tičala v langobardskih rokah (Štih, Peršič, 1981, 338–339; podobno tudi Margetić, 1992, 164–165). Langobardi so se po zavzetju Furlanije razselili po deželi med tamkajšnje prebivalstvo. Še dolgo v 7. stoletje so ponosne bojvnike pokopavali s svojim orožjem. Mogoče je predpostaviti, da se meja ozemlja, na katerem prihajajo na dan najdbe mečev 6. in 7. stoletja, v grobem ujema z ozemljem pod langobardskim nadzorom (*slika 1: 2*). Trenutno stanje arheoloških raziskav kaže kot najbolj vzhodne meče iz grobov v Romansu ob Soči (Degrassi, Giovannini, Maselli Scotti, 1989, Tav. III:2; IV:2), Biljah (Osmuk, 1978, Tab. 1:1), Solkanu (Knific, Svoljšak, 1984, T.2:1), Modrejcah (bronasta ščitna grba in železen meč v žganem grobu na ledini Na rodneh, ki se imenuje tudi Perova – pismo Karla Moserja iz Trieste/Trsta 26. julija 1895 Naravoslovnemu muzeju na Dunaju v arhivu Prazgodovinskega oddelka Naravoslovnega muzeja) in z naselbine na Tonovcovem gradu (Ciglencečki, 1994, Taf. 6:23). Njihova razprostranjenost se zelo dobro ujema z analizo pisnih virov, zato jih imamo za severozahodno mejo "nikogaršnjega" ozemlja (*slika 1: 7*).

Njegove meje smo določili predvsem z *argumentum ex silentio*. Da pa gre v resnici za ozemlje, ki so ga tudi tedanji ljudje občutili na podoben način, nam pove druga omemba iz že prej omenjenih frankovskih analov k letu 820. Vzhodno od opisanega ozemlja so tedaj živeli Karniolci-Kranjci, ki so bili Furlanom skoraj sosednji – *Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant et Foroiuliensibus pene contigui sunt* (Annales regni Francorum, ad. a. 820; Kos, 1906, št. 61). Če med enimi in drugimi ne bi bilo vmesnega ozemlja, bi si bili preprosto *contigui* ne pa *pene contigui* (Pleterski, 1985, 354; obširneje, vendar podobno nedavno tudi Kahl, 2002, 60–66). "Nikogaršnje" ozemlje je torej res obstajalo.

Na njem so tudi poznana arheološka najdišča (*slika 1:1*). Ta nam dokazujejo, da

prostor ni bil naseljen. Ker obravnavamo čas 7. in 8. stoletja, moramo upoštevati samo tista, ki mu zanesljivo pripadajo. Zato iz obravnave odpadejo vsa samo verjetna najdišča. Tako nam preostanejo večinoma grobišča z bolj "oprijemljivimi" najdbami. Na Mostu na Soči sta bili odkriti posodi, ki najverjetneje pripadata žganemu grobu iz 7. stoletja (Mlinar, 2002). Najdbe preprosto, večinoma prostoročno, narejenih parov posod (večje in podobno oblikovane manjše) se pojavljajo na ozemljih, ki so jih tedaj naseljevali Slovani (npr.: Dostál, 1985, Tab. 5:3, 4, Tab. 13:2, 3, Tab. 15:4, 5, Tab. 16:3, 4, Tab. 22:2, 3). V Vitovljah in Gojačah so grobovi z značilnimi uhani obravnavanega časa, ki jih avtorja pripisujeta staroselcem (Svoljšak, Knific, 1976, 57, 60, 81, T.10:2, 3, T.13:2). Tovrstni uhani so bili najdeni tudi v Tomaju (Moser, 1905) in pri Sv. Bricu pri Naklem (Franc Tozon iz Famelj je med letoma 1977 in 1980 povedal, da so pri ladji kopali jarek in našli na človeški lobanji bakren uhan s tremi luknjami). Prav tako pri Gojačah je bila v uničenem grobu najdena ostroga iz druge polovice 8. stoletja (Svoljšak, Knific, 1976, 54–55, T.2:1). Ali gre za pokojnika, ki se je kot vojak bojeval za Langobarde, Franke, Bizantince, lokalno skupnost ali lasten žep, ostaja odprto. Podobno težko je razložiti najdbo ščitne grbe iz 8. stoletja v apsidalni stavbi na rodiški Ajdovščini (Slapšak, 1997, sl. 9; Murgelj, 2000, 50, T.4:1). V jami Pejci v Lašci pri Aurisina/Nabrežini je bil izkopan glavnik, kakršni so pogosti v 6. in 7. stoletju (Moser, 1899, 50–53, Fig. 6; Flego, 1983). Glavnik, nož in pasno spono, ki je značilna za 8. stoletje je imela ženska, ki so jo pokopali v jami Pečinki pri Gabrovizza/Gabrovcu. Šlo bi lahko za pribežališče vlaških staroselcev (Marzolini, 1978–1981, 36–38, Fig. 2: 1–3; Flego, 1983). Dosedanje arheološke najdbe tako kažejo, da na "nikogaršnjem" ozemlju 7. in 8. stoletja lahko pričakujemo tako Slovane kot Vlahe in da je bilo tamkajšnje prebivalstvo vsaj ponekod tudi kakorkoli že vojaško organizirano.

3. Ustno izročilo

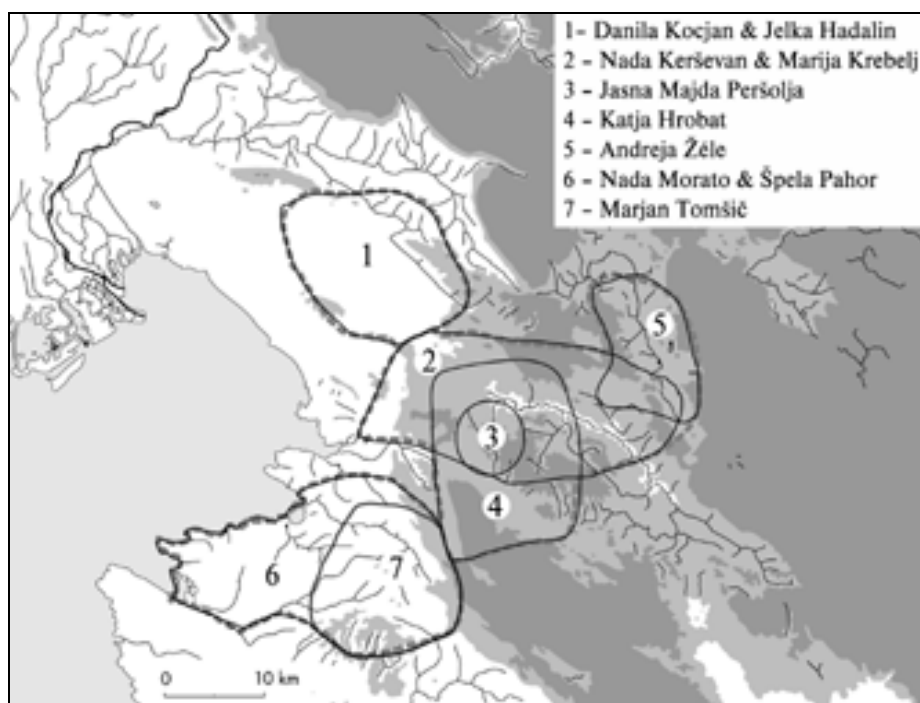
3. 1. Ustno izročilo kot vir podatkov o preteklosti

O pasteh in možnostih historične razlage ustnega izročila je na primeru slovenskega gradiva nedavno izdelala obširno študijo Katja Hrobat (2003, zlasti str. 41–43). Njene ugotovitve lahko za naš primer povzamemo v misel, da je ena od značilnosti ustnega izročila, da nima časovne globine, ker loči samo med *sedaj* in *nekoč*. Pod *nekoč* je strpana vsa preteklost. Vendar je ustno izročilo zelo občutljivo za spremembe v prostoru, ki je izhodišče vizualizaciji spomina. Preteklost tako ostaja zapisana tudi v prostoru. Arheologija, ki proučuje pokrajino kot delo človeških rok, ima zato možnost ustnemu izročilu povrniti izgubljeno časovno dimenzijo in ga s tem narediti historično pričevalnega.

Glede na namenskost sporočanja spada ustno izročilo vsekakor med *poročila*. Ta so viri, ki imajo namen podati potomcem neko podobo o preteklem dogajanju (Grafenauer, 1960, 258). Po vsebinski plati gre zato za subjektiven vir, katerega verjetnost

preverjamo v soočanju z drugimi viri, ki jih je zapustil isti historični proces (Pleterski, 2001). Vendar ima ustno izročilo tudi značaj *preostankov*. To so viri, ki nimajo nika-kršnega poročevalskega namena, ker so nastali kot neposreden sestavni del nekega mi-nulega procesa (Grafenauer, prav tam). Informacije o tem procesu, ki jih iz njih pri-dobimo, so zato razmeroma objektivne, če pri tem zanemarimo neizogibno subjek-tivnost raziskovalca. Da moremo ustne vire obravnavati kot preostanke, jih moramo postaviti v prostor. Šele njihova povezava s prostorom jim da značaj preostankov. Prostor in povezava z njim sta namreč danosti, ki sta le težka predmet zavestne mani-pulacije. Kajti skupina krajev z istovrstnim izročilom se je v neki pokrajini izobliko-vala nezavedno, samodejno kot posledica nekega historičnega procesa. Ta je pri tem lahko povsem različen od procesov, o katerih poroča vsebina ustnega izročila. V nada-ljevanju bomo zato upoštevali njegovo dvolično naravo, ga preverjali z drugimi vrsta-mi historičnih virov, ga postavili v prostor in iskali njegovo nezavedno sporočilnost.

3. 2. Viri o ustnem izročilu

Sl. 2: Zbirateljice in zbiratelj ustnega izročila ter območja, na katera se njihove zbirke nanašajo.

Fig. 2: Collectors of oral tradition and the examined areas.

Podatke o ustnem izročilu sem črpal predvsem iz zbirk Jasne Majde Peršolja (2000) za območje Rodika in njegove sosesčine, Katje Hrobat (2003) za zahodni del Brkinov z Matarskim podoljem, Vremsko dolino in ožjim kraškim pasom ob zahodnem vznožju Brkinov ter petih monografij zbirke Glasovi. Te se nanašajo na območje Pivškega (Žéle, 1996), Slovensko Istro (Morato, Pahor, 2002; Tomšič, 1989), Kras (Kocjan, Hadalin, 1993), Brkine z dolino Reke in okolico (Kerševan, Krebelj, 2003). Iz njihove vsebine je razvidno, da zbiralke in zbiralci pripovedi niso imeli enotnih kriterijev pri svojem delu. Prav rodliške "pravce", ki gredo v globino enega kraja, kažejo, kako nepopolna je vsaka prostorsko širša zbirka. To pomeni, da bi se podatki nedvomno zgostili, če bi imeli možnost upoštevati vsa obstoječa izročila. Predstavljena podoba je tako pač nujno pomanjkljiva. Njenih "praznin" ni mogoče razlagati zgolj s tem, da tam ni nič bilo, to je lahko tudi stanje raziskav. Zato moremo razlago graditi samo na izpričanih primerih.

3. 3. *Katalog ustnega izročila*

V katalogu so podana tista izročila, ki govorijo o pastirjih kot začetnikih vasi, ter izročila, ki bi lahko opisovala vlaško prebivalstvo. Poleg ovčarjev sem upošteval tudi konjarje (Artviže, Barka, Kobjeglava, Slope). Izročilo iz Barke namreč povsem jasno pokaže, da je bilo eno povezano z drugim: ovce za pašo, konji za trgovino. Prav tako sem kot pastirski označil tudi kraj, iz katerega so prišli pastirji (vipavska Ajdovščina, Buje, Krkavče, Vreme). Pri teh sem izpustil Devinski grad, ker gre za jasen službeni odnos. Besedila so delno zapisana tako, kot sem jih našel v navedenih objavah. Med delom pa sem ugotovil, da je iskanje posameznih pojmov v podatkovni zbirki povsem onemogočeno, če je ista beseda vsakič zapisana na drugačen način. Zato sem odtlej besedila sprotno prevajal v knjižni jezik. Kogar zanima originalni zapis, ki skuša posnemati narečje, ga lahko najde v vsakokratno navedeni literaturi.

Ajdovščina (rodiška). Rodičani pripovedujejo, da je bilo na tem verhu nekdanj ajdovsko mesto, ktero so sovražniki razdžali in Ajde pomorili (Bleiweis, 1859).

Ajdovščina. Ajdovci z Ajdovščine so se razselili v Slope, Brezovico in Rodik (Hrobat, 2003, 64).

Ajdovščina. Na Jajdešni je bila v tistih časih rodiška vas (Peršolja, 2000, 44).

Ajdovščina. Ajdi, ki so živeli na Ajdovščini, so bili veliki ljudje. Naših ljudi so se bali. Nikoli niso storili nič žalega, niso bili hudobni. Bili so druge barve in govorili so svoj jezik. Sloparci so od njih kupili prt zemlje, ki so jo potem hoteli vzeti Rodičani (Hrobat, 2003, 155).

Ajdovščina. Ajdje z Ajdovščine so bili majhni in čokati, prihajali so v dolino in so kradli na njivah Maganka in Čelevo (Slapšak, 1995, 18).

Ajdovščina. ...so na Jajdešni živeli velikani. Pravijo, da so bili bolj zategle kože in da so imeli črne lase. Pravijo, da so bili velikani dobri kovači in da so znali

skovati, kar so si zamislili. Vse so imeli, samo njiv ne, zato so bili večkrat lačni. Na Guri in Pod štihenco in na Njivcah so imeli majhne lehce, ma jim gor ni dosti rodilo. S temi velikani so imeli Rodičani dosti opravkov. Ponoči, ko so v Rodiku spali, so se priplazili velikani na njive v Čelevem in jim pokradli repo in korenje. Rodičani si niso upali sprejeti boja z velikani, ker so se jih bali. Zato niso več sadili repe na Čelevem. So očistili črno trnje in brinje in si naredili polje, kjer je še danes rodiško polje (Peršolja, 2000, 42).

Ajdovščina. Glej še Brezovica, Kačiče, Rodik, Slope.

Ajdovščina (vipavska). Glej Nasirc.

Artviže. Pravijuo, dā suā nā Vārtviže pret tulēmi lejti pārhahali štārje s kuonji. S sabuo suā pārpēlali tūdi suoje dāržine (Kerševan, Krebelj, 2003, 118).

Barka. Barka je glāvən krej v Bārćinih. Pā nji se kličējo tūdi Bārćini....Pred buhvej kulkū leti suā ljes pāršli Kāzaci sīs kuonji. Sīs sabuo suā pārpēlali tūdi suoje dāržine. Nāsēlili suā se blzāk Uode nād Gučem. Ku je ta vas pāgārela, suā juā zāčiēli zidat nā tēm mesti, ku je dānās. Teji lidjā suā blī v glāvņēm tērgovci in pāstārji. Jimeli suā kuonje zā nā puāt in uāce (Kerševan, Krebelj, 2003, 118).

Brezovica. Glej Ajdovščina (rodiška).

Brezovica. Ajdi so bili pogani. Ljudje so pravili, da so nekoč živeli na Vrhulah, to je slame med Artvižami in Ajdovščino. Brezovčani so se priselili iz Vrhulj (Hrobat, 2003, 66).

Brezovica. Enkrat v davnih časih je bilo tam, kjer je sedaj brezoviško polje, veliko in globoko jezero. Brezovčani pa so živeli na Vrhulah. Godilo se jim je prav slabo. Tam na vrhu je bil hud mraz in pihala je močna burja....In bog se jih je usmilil. Tam v Vodnjah je naredil v jezeru tri požiralnike in voda je odtekla. Kmalu se je svet osušil in Brezovčani so si svet razdelili na njive. Vse je rodilo in letine so bile vedno dobre in obilne. Potej so se z Vrhul naselili na rob polja (Peršolja, 2000, 43).

Buje. Buje so ratale nekjā od petnajstega stoletja. To so ble štārī vdove, ker so zguble može v Petelinskem jezeru (postojnski glavar jim je za odškodnino za može dal bujsko zemljišče)...nato so pol te vdove poročile štārī vučarje, ki prihajajo iz Buj iz Istre (Kerševan, Krebelj, 2003, 120).

Buje. In tām sīz unih Būj (istrskih) so puol zāčiēlī ljes guonīt na pašuo, vovce. Nu, in puol so pa tla sī zidalī hišuo (Kerševan, Krebelj, 2003, 121).

Čedlje. Nastalo so blizu Starih Cedol. Zasnova novega naselja so gruče hiš. Največja so Novaki. Novaki so prišli v Čedlje iz Morganov. Prvi Novak se je naselil v Puji pod Morgani v 'kučici'. S seboj je iz Vrem, od koder je prišel, pripeljal ovce (Morato, Pahor, 2002, 98).

Čelje. Tu je blu, da so bli trije bratje, ne, uvčarji, k so imeli vovce tle. Je biv Janes in pol še dva.....in kər so se skregali, je pol edən riək, da uon se bo preluožü, ne, in jə šu nə Pərluəže. In pol ta drügi je riək, da uon grë pa čela (= tjale), je šü pa v Čiəle, Janes je uostu pa doma in zatu je Janeževu Bərdu (Kerševan, Krebelj, 2003, 126).

Fičurji. Fičurji so prišli iz Čičarije in so tu pasli ovce. Hodili so vsako leto. Eden od njih se je pa tu ustavil, si našel ženo in si napravil zavetišče v nekem zavetju. Imel je tri sinove. Eni so bili pastirji, eni so pa obdelovali grunt. Ti so imeli vsak tri sinove. Od teh devetih je ostalo pet družin, ker je ena propadla (Morato, Pahor, 2002, 98).

Izola. Glej Kašler, kjer je bila stara Izola.

Janežovo Brdo. Glej Čelje.

Kačiče. Enkrat davno ni bilo ne Kačič in ne Rodika. Ljudje so živeli na vrhu Gabrove strani. Njihov kralj pa je imel na Tretjem vrhu grad.Tistim, ki so bili ljubljenski kralja, so rekli kače, onim drugim revežem so rekli sršeni....Kristus pa je ljudi zapodil z Gabrove strani. Tisti, ki so sikali kot kače, so se naselili pod Bilendolem in so jim rekli Kačičani. Oni drugi sršeni, so šli živeti pod Luzo (Peršolja, 2000, 75–76).

Kašler – Korte. Na Kašlerju je bila „Stara Jizla“. Imela je tudi svojo cerkev. Tam so našli tudi kropilnik (Morato, Pahor, 2002, 90)

Kašler – Korte. Na Kašlerju je živel kosmati velikan, ki je pasel ovce (Morato, Pahor, 2002, 48).

Kobjeglava. Na tem delu Krasa, kjer je zdaj Kobjeglava, je bila dobra paša za konje. Sem je prišel mož, ki se je klical Gen Mele. Tukaj je pasel in redil grofovске konje in kobile. Stanoval je v škrlatni hiši, ki so ji pravili pri Zbridkovih, ma te hiše ni več. Za zimo je konjem in kobilam napravil slamnate staje. Je ratalo tako, da je poginila ena od najboljših kobil. Okostje glave je Gen Mele obesil na stajo. Po tej glavi so začeli vasi praviti Kobilja glava (Kocjan, Hadalin, 1993, 161).

Korte. Grbci so najstarejša družina v Kortah. Pojavlja se že v drugi polovici 15. stoletja. Grbci so po izvoru iz Čičarije. Čiči so na zimo pripeljali svoje črede k morju

na pašo v Valo pod Kortami. Nato se je eden izmed njih tam za stalno naselil (Morato, Pahor, 2002, 98).

Kovčice. V dolino pod današnjo vasjo naj bi se naselil ovčar iz Krkavč v Istri. Tu je kraj imenoval po svoji rojstni vasi – pri Krkovcu. Sledili so mu drugi ljudje, ki so se naselili na hrib nad njim. Cerkev sv. Jerneja je iz tistih časov. Nosi namreč letnico 1669. Še danes se tej družini reče Krkovčevi (Hrobat, 2003, 54).

Kozina. Nastala je tako, da so pastirji koz hodili za Napoleonom po njegovi želji. Če je Napoleon izgubil, so se morali pastirji na hitro umakniti. Ker se nekoč niso utegnili umakniti, so se tam ustalili in tako je nastala Kozina (Hrobat, 2003, 51). Kozina naj bi dobila ime po enem človeku, ki naj bi imel kozjo brado (Hrobat, 2003, 53).

S. Croce/Križ. Nekoč pred stotimi in stotimi leti je tu živela kmečka družina. Mati je nekega večera na vrhu Svetega Primoža pod velikim križem našla dojenčka. Ubogo siroto je prinesla domov....Punca je bila zelo različna od vseh ostalih prebivalcev vasi. Imela je črne lase, temno polt in velike rjave oči. Bila je zelo delavna, prijazna in dobrega srca....Sin in sirota sta se poročila in srečno živela. Pod križem na Svetem Primožu pa se je razvilo naselje, ki se še danes imenuje Križ (Babica pripoveduje, 2004, 19).

Krkavče. Glej Kovčice.

Kubed. Kubejski graščak je imel na bližnjem hribu Lačni svoje trope koz in njihove pastirje. Potem ko so ga pastirji umorili, so z Lačne izginili z vsemi kozami vred. Razbežali so se po daljni Čičariji in še dalje po nepreglednih gozdovih (Morato, Pahor, 2002, 104–105).

Markovščina je dobila ime po prvem priseljencu, ovčarju po imenu Marko (Hrobat, 2003, 50).

Materija. Ime **Materija** je vzeto po imenih prvih ovčarjev, ki so prišli na to območje. To sta bila Mate in njegova žena Rija (Hrobat, 2003, 50).

Mihele. Ob Mihelah je postavljena cerkev sv. Eliji kot spomin na Uskoke, ki so se pred Turki zatekli v ta kraj in ustanovili vas **Drago** (Hrobat, 2003, 55 in Zega, 1968).

Mihele. Prvi prebivalci naj bi prišli kot ovčarji iz Bosne. Pisali so se Mihailovič. Kasneje se je to preobrazilo v priimek Mihalič (Hrobat, 2003, 55).

Mihele. Ljudsko izročilo v vasi Mihele pravi, da so na ozemlju te vasi nekoč pasli Bosanci, ki so imeli dve staji v Mihelah, eno pod "stenicami", drugo tam, kjer so danes neki orehi. Ti Bosanci so se baje tukaj naselili in ustanovili vas Mihele (Vilfan, 1957, 73).

Mrše. Prvi se je sem naselil ovčar. Še danes se ena ledina imenuje Ovčini (Hrobat, 2003, 56).

Nasirc. Med Nasircem in Krvavim potokom Na Lascah (drugo ime Na grublah), v dolini, imenovani Dečiči, so pravili, da je bila stara vas. Tam naj bi prebivala dva pastirja, ki sta pribežala iz Ajdovščine v Vipavski dolini. – Gre za groblje z najdbami rimske lončenine (Hrobat, 2003, 65).

Nasirc. V Nasircu so se ukvarjali z ovčerejo in sirarstvom. Staja je bila za Zvanovo hišo in za Bariževimi. Prodajali so sire. Kupci, ki so prihajali h kmetom, so rekli, da grejo na sir. Iz tega je prišlo ime Nasirec (Hrobat, 2003, 51). Prvi prebivalci Nasirca naj bi prišli iz Slavonije ali Češke (Hrobat, 2003, 54).

Njivice. Glej Rodik.

Obrov naj bi dobil ime po vasi Obrovac pri Zadru. Sem naj bi se naselili potomci prebivalcev Obrovca na Hrvaškem, ki naj bi pribežali sem pred Turki (Hrobat, 2003, 55).

Ostrovica. ...suə nə Uəstərcuo pret buhvej kułćmi leti pəršli ani pəstiarji z dəržinami in suə si z vəstrug, vəlūpku vəd drevja, nərđli bəraće, vəstruge (Kerševan, Krebelj, 2003, 130).

Pliskovica. O prvih naseljencih naše vasi pa pravijo, da so bili to pastirji, ki so prvo pasli ovce, pole, čez cajt, pa govedo. Prišli pa da so, kar čez gmajno iz Volčjega Grada. Tam je bilo veliko pastirjev, in ko je ratalo premalo prostora, si je del te skupnosti poiskal nov prostor. Kjer je zdaj naša vas, je bila takrat sama gmajna. In to pusto gmajno so začeli pastirji čistiti. Prvo kolibo so si naredili na Reni. V Pliskovici so tri Rene. Prvi pastirji so se naselili na drugi Reni, to je ob cesti, ki pelje v Komen in je tajrat povezovala naš kraj z drugimi kraji. Na tem kraju so nastale prve domačije: Matajevi, Godenkovi in Šircevi (Kocjan, Hadalin, 1993, 151).

Podgorje. Na ledini Marišče naj bi bila lokacija stare vasi. Prebivalci naj bi se priselili iz Dalmacije pred tristo leti. Prebivalci so bili ovčarji. Od tam najdbi jih pregnali tatovi čred, zato so se preselili bliže cesti (Hrobat, 2003, 64).

Ponikve. Na ledini Petrinovc, en kilometer sverovzhodno od današnje vasi, naj bi imel hišo prvi prebivalec vasi, ovčar Petrin (Slapšak, 1974, št. 54).

Prelože. Glej Čelje.

Rodik. Ajdi so živeli na Njivicah na Ajdovščini nad Rodikom. Rodik je bil prej na Njivicah (Hrobat, 2003, 66).

Rodik. Tam na Njivicah je bila enkrat vas. V tisti vasi je bila kovačija (Peršolja, 2000, 86).

Rodik. Na Tretjem vrhu je bil enkrat en velik mogočen grad. V gradu je živel en bogat in lakomen grof. ... Na Jajdešni je bila v tistih časih rodiška vas (Peršolja, 2000, 44).

Rodik. Enkrat v davnih časih so v Jajdešni živeli velikani. V Rodiku pod hribom so živeli navadni ljudje (Peršolja, 2000, 45).

Rodik. Glej Ajdovščina (rodiška).

Slope naj bi ustanovili Čehi. To naj bi dokazovali tudi priimki, kot so Počkaj ter Godina in nagnjenost Sloparcev do glasbe in praktičnih poklicev (Hrobat, 2003, 54).

Slope. *Sluəpərcə m rječejo konjarji zətu, ku suə kədə j rənali kuonje* (Kerševan, Krebelj, 2003, 145). Za nastanek vasi glej še pod Brezovica.

Slope. Enkrat so bile Slope gor na hribčku, okrog cerkvice Svetega križa (Peršolja, 2000, 65).

Slope. Slope so bile enkrat davno gor na hribu....[ker nočejo več živeti s kačami, se odselijo v dolino] (Peršolja, 2000, 156–157).

Slope. Glej Ajdovščina (rodiška).

Stara vas – Medoš. Tu je bilo več starih naselij. To so bili: Stara Jizla, Stare Čedlje, Bočan, Stara vas. Po ljudskem pripovedovanju je ta naselja uničil Atila, nekaj pa jih je morda uničila tudi kuga, kot je uničila Albucan (Bočan). Stara vas je bila tako velika, da se je poročilo naenkrat po 14 parov. V Stari vasi so našli okostja dva metra visokih ljudi, obrnjena proti soncu, obdana s skriljami. Nekateri so se po štirje skupaj držali za roke. Desno pred vhodom v vas je bilo pokopališče. Po izumrtju Stare vasi so blizu nje nastali Medeži (uradno Medoš) (Morato, Pahor, 2002, 90).

Tublje. V bližini Kala so ovčarji imeli lesene barake. Opoldne so šli v staje. Ko so se vrnili, so videli, da jim je burja odnesla barake. Zato so se preselili bolj gor, v zavetje in rekli "Tu ble" (barake), od koder izvira ime Tublje (Hrobat, 2003, 52).

Vareje. Zguori Jornuga Łaza je bĭv Ajdovsĭi grat. Gruof je jĭmev duosti pəstĭərju. Anmi pəstĭərji je dəvolĭv, də sĭ nərđi anuo bərakuo....Tisti pəstĭər də se je pisu Varejc ĭn təku suə dālĭ vəsi ĭmiə Vareje (Kerševan, Krebelj, 2003, 150).

Volčji Grad. ... to pastirji, ki so prvo pasli ovce, pole, čez cajt, pa govedo. Prišli pa da so kar čez gmajno iz Volčjega Grada. Tam je bilo veliko pastirjev, in ko je ratalo premalo prostora, si je del te skupnosti poiskal nov prostor (Kocjan, Hadalin, 1993, 151).

Vreme. Glej Čedlje.

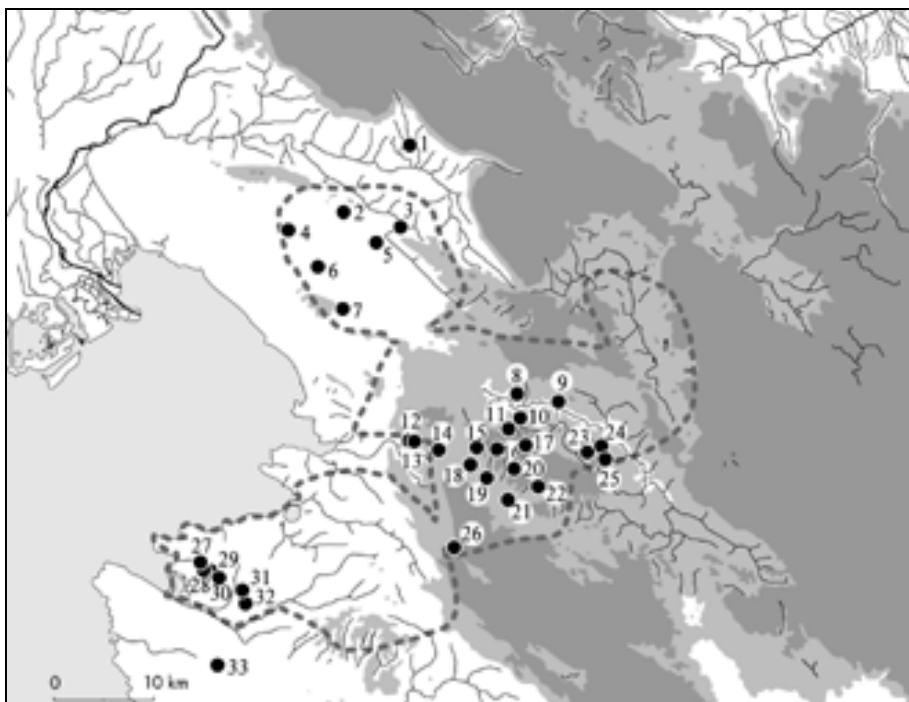
Vrhe. V vaseh na severnem robu planote Krasa so poznane zgodbe o "Lučkah", starih prebivalcih Vrh, gričevja nad rečico Rašo. Ime naj bi imeli po ognjih, ki so jih kurili pred svojimi bivališči. Od daleč, s Krasa, so bili vidni kot utripajoče lučke. Lučke naj bi prihajali v kraške vasi in s tamkajšnjimi ljudmi zamenjevali volno za pšenico (Slapšak, Hrobat, 2005).

Vrhe? Tudi v Dragi so bivali ljudje, velikani, junaki. Podzemeljski ljudje. So prišli v hišo, deli volno presti, za en hlebec kruha in so prinesli narejeno.....Ponoči so prišli ven, netili ogenj; prek Raši jih je bilo videti. Rekli so jim "maverce" (zapisal Virgil Šček, citirano po: Slapšak, 1995, 18).

Vrhovlje. V davnih cajtih je na Devinskem gradi živel en grof....Eden od hlapcev se je grofu grozno zameril, zakaj ni delal, ko bi moral. Ukazal mu je, naj mu zgine spred oči tako daleč, da ne bo več slišal devinskega zvona. Za vsa leta službe mu je dal nekaj ovc. Hodil je in hodil ... Ko se je zjutraj zbudil, je videl, da je kraj lep. Odločil se je, da bo kar ostal. Postavil je staje za ovce. Bližala se je zima, zato si je iz lesa naredil še hiško. Kmalu si je najdel ženo in imela sta polno otrok. Tako so ratale Vrhovlje. Še danes je videti, kje je bila staja. In od tam se res ne sliši devinskega zvona (Kocjan, Hadalin, 1993, 154).

3. 4. *Določitev časovnih plasti ustnega izročila*

Karta razprostranjenosti vasi, ki jih izročilo povezuje s pastirji (*slika 3*), kaže tri izrazite skupine in s tem nenaključno razporeditev. Seveda pa iz te še ne dobimo podatka o času nastanka. V objavljenih urbarjih za Primorsko so v 14. in 15. stoletju navedene Artviže (Kos, 1954, 219), Barka (Kos, 1954, 202), Brezovica (Kos, 1954, 138), Janežovo Brdo (Kos, 1954, 248), Mrše (Kos, 1954, 138), Rodik (Kos, 1954, 137), Tublje (Kos, 1954, 113), Volčji Grad (Kos, 1954, 150), Vreme (Kos, 1954, 224–225). Pisni viri so pozni, skopi in poročajo o vaseh, ki že stojijo. Tudi vasi, ki jih tedaj ne omenjajo, so lahko že stale. Poleg tega so pozneje nekatere stare vasi zaradi turških pustošenj povsem zamenjale prebivalstvo (Tublje).

Legenda: 1 – Ajdovščina, 2 – Kobjeglava, 3 – Čehovini, 4 – Volčji Grad, 5 – Ponikve, 6 – Pliškoviča, 7 – Vrhovlje, 8 – Vreme, 9 – Buje, 10 – Barka, 11 – Vareje, 12 – Mihele, 13 – Nasirc, 14 – Kozina, 15 – Slope, 16 – Artviže, 17 – Ostrovica, 18 – Tublje, 19 – Materija, 20 – Mrše, 21 – Markovščina, 22 – Kovčice, 23 – Prelože, 24 – Janežovo Brdo, 25 – Čelje, 26 – Podgorje, 27 – Fičurji, 28 – Kašler, 29 – Čedlje, 30 – Korte, 31 – Čehuti, 32 – Krkavče, 33 – Buje.

Sl. 3: Kraji, kjer izročilo omenja pastirje, večinoma kot ustanovitelje.

Fig. 3: Oral tradition mentions herders, mostly as founders, in these settlements.

Ko se je podobne naloge pred desetletji lotil Vlajko Palavestra za dinarsko območje, je ugotovil močno izročilo o predslovanskem prebivalstvu, ki ima pogosto podobo velikanov, sicer pa je zanj značilna transhumanтна ovčereja. Povezal ga je z Vlahi in skušal določiti tri časovne skupine: predslovansko prebivalstvo, pravoslavne pastirje, pravoslavne begunce 16., 17. in 18. stoletja (Palavestra, 1969). Tudi v našem primeru bi nastanku vasi lahko botrovale vsaj tri skupine: staroselski Vlahi, pastirji srednjeveške, morda celo novoveške transhumance, Uskoki. Pri tem je verjetno, da je prehod med prvo in drugo skupino zvezen in ju lahko razlikujemo predvsem v časovnem smislu. V nadaljevanju bomo poskušali poiskati vasi mlajšega nastanka in jih odstraniti iz nadaljnje obravnave.

3. 4. 1. Uskoki

Legenda: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – Uskoki po pisnih virih, 3 – Uskoki po ustnem izročilu, 4 – ozemlje zbirk ustnega izročila, 5 – glavni poti turških vpadov.

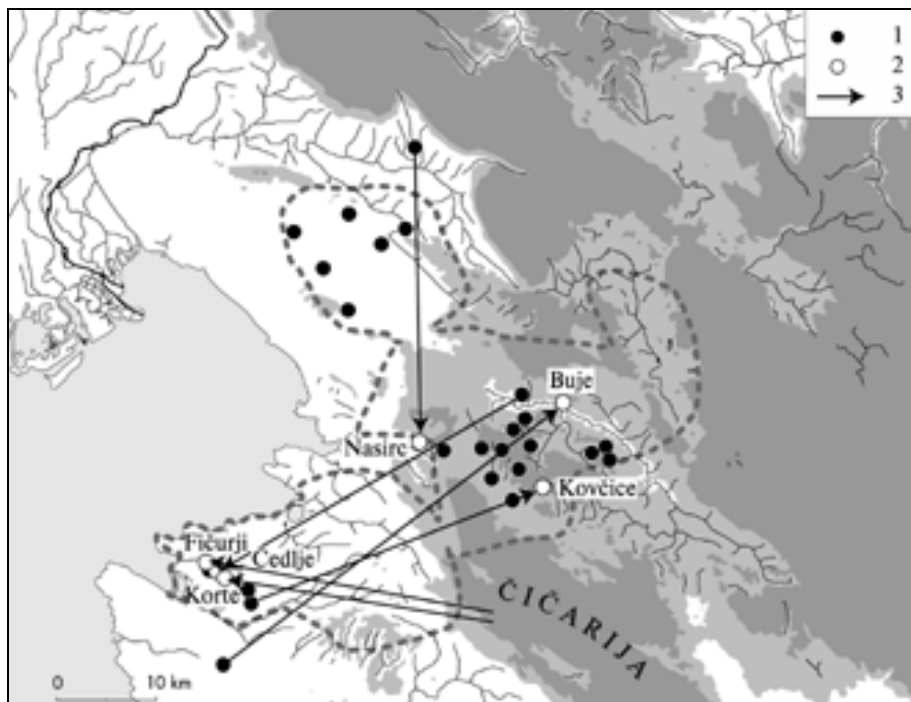
Sl. 4: Uskoška naselja.

Fig. 4: Uskok settlements.

Najprej moramo preveriti, v kolikšni meri gre pri obravnavanih vaseh za naselitev uskoških ovčarjev. Primerjali bomo razprostranjenost uskoških vasi z razprostranjenostjo vasi, ki so jih ustanovili pastirji. Vasi, v katerih so izpričane samo posamezne uskoške družine, nas pri tem ne zanimajo. Prva tako ne bomo podrobneje obravnavali strnjenih uskoških ozemelj Čičarije in Laškega, ki ležijo izven ozemlja, na katerega se nanaša predstavljeno ustno izročilo. Pisni viri kot uskoške vasi omenjajo: Zajelšje, Misliče, Potoče, Villa Opicina/Opčine (Mal, 1924, 103–104), Tublje (Vilfan, 1953, 125–126). Ustni viri dodajajo še: Mihele, Obrov, Podgorje. Uskoške vasi se prostorsko pogosto navezujejo na glavne vpadne poti Turkov, ki so ob njih opustošili marsikatero vas in tako naredili prostor kasnejšim naseljencem. S potjo Klana – Prem – Senožeče – Vipava – Gorica lahko povežemo Potoče, s potjo Klana – Podgrad –

Trieste/Trst – Monfalcone/Tržič pa Obrov, Tublje, Mihele, Villa Opicina/Opčine (Jug, 1943, 58 in zemljevid na str. 59). Osrednji del Brkinov, ki je bil turški konjenici težje dostopen je bil očitno manj prizadet. Skupine "ovčarskih" vasi ležijo vstran od vpadnih poti, njihova razporeditev je drugačna od uskoške in zato drugačnega izvora.

3. 4. 2. Transhumanca

Legenda: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – vasi, ki so jih ustanovili pastirji z Notranjske ali iz Istre, 3 – smer priselitve.

Sl. 5: Kraji, ki bi lahko nastali zaradi transhumantne paše.

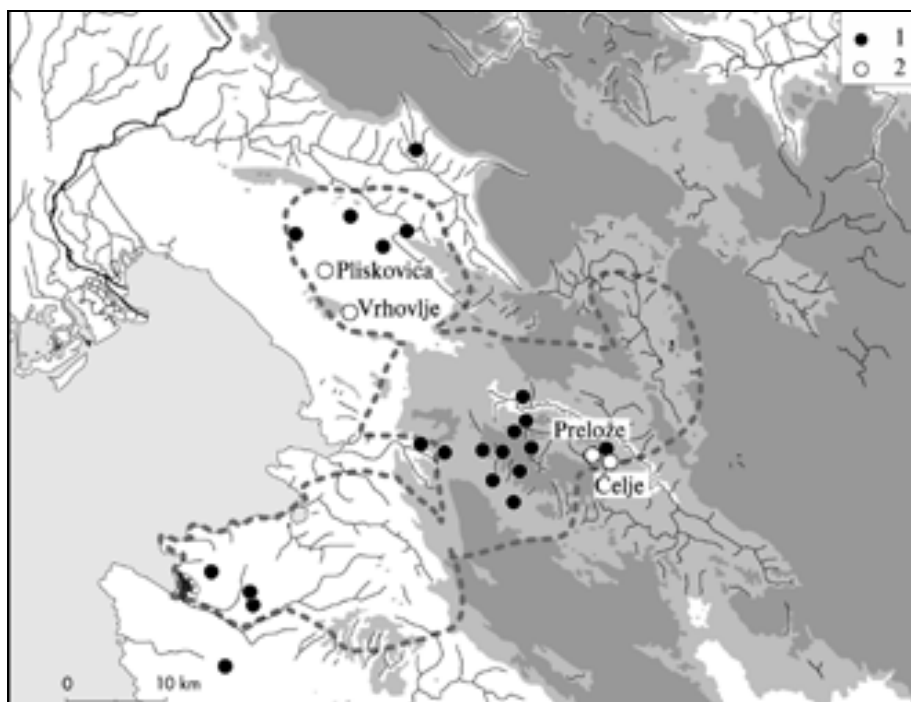
Fig. 5: Settlements that might have been resulted from pastoral transhumance.

Transhumanca je oblika ovčereje, za katero sta značilni sezonska selitev čred in pastirjev ter struktura te človeške skupine, ki je spremljala črede. V vseh obdobjih paše so črede spremljali samo moški (Smerdel, 1989, 11; prav tam tipologija transhumance, 11–14). Selitve drobnice na velike razdalje v srednjem in novem veku v tržaškem zaledju kratko omenja Sergij Vilfan (1957, 69–71). Neuspešni poskus od-

prave sezonskih selitev čred, ki se je dogajal med letoma 1770 in 1774, je opisala Ema Umek (1957). Tedaj so gnali iz Pivke, s Krasa, iz Brkinov in Čičarije del ovc, ki jih niso mogli pozimi prerediti doma, na pašo ob morju ob istrski obali in Tržaškem zalivu, kjer je mila zima dopuščala pašo na prostem. Poleti so se tem čredam pridružile še tiste iz beneške Istre. Gnali so jih na planine Nanosa, med cerkniškimi Javorniki in Snežnikom ter na Učko (Umek, 1957, 71–73). Zelo verjetno je, da v starejših časih ni bilo mnogo drugače. V nadaljevanju predpostavljamo, da je ustno izročilo bolje ohranilo mlajše dogodke. Zato z mlajšimi transhumantnimi selitvami povezujemo nastanek tistih vasi, kjer izročilo še ve, od kod so prišli pastirji. Seveda pa ni nujno, da to velja v vseh primerih. Izjeme so mogoče. Ker pa analizo gradimo na celoti primerov, se nam navedena predpostavka zdi sprejemljiva. Po tem kriteriju lahko izločimo Buje (naseljene iz istrskih Buj), Čedlje (naseljene iz Vrem), Fičurje (naseljene iz Čičarije), Korte (naseljene iz Čičarije), Kovčice (naseljene iz Krkavč). Vse smeri naselitve se ujemajo s smermi transhumantne paše preko kraškega roba. Zanimiv primer je Nasirc. Sedanjo vas naj bi naselili iz Slavonije ali Češke. Ni nemogoče, da gre tudi pri tej vasi za čehe-pastirje. V bližini pa je še stara, opuščena vas Na lascah ali Na grublah, ki naj bi jo naselila pastirja iz vipavske Ajdovščine. Ker gre za najdišče rimske lončenine, bi vsaj ta starejši "Nasirc" lahko pripadal predslovanskim Vlahom. Za to govori tudi smer priselitve, ki se ne ujema s smermi transhumance.

3. 4. 3. *Naselitev iz sosednje vasi*

Ko gre za naselitev iz sosednje vasi, vzrok sicer ni transhumanca, je pa nova vas očitno mlajša in jo prav tako lahko umaknemo iz nadaljnje presoje. Taki primeri so Čelje in Prelože, ki so bile naseljene iz Janeževega Brda, ter Pliskovica, ki je bila naseljena iz Volčjega Grada. Morda med te mlajše naselitve lahko prištejemo tudi Vrhovlje, katerih začetnik naj bi prišel iz Devinskega gradu. Vsekakor pa so v tržaškem zaledju posamične domačije lahko nastajale še zelo pozno, kot kaže primer zaselka Jezero leta 1588, ki ga opisuje Sergij Vilfan (1957, 72).

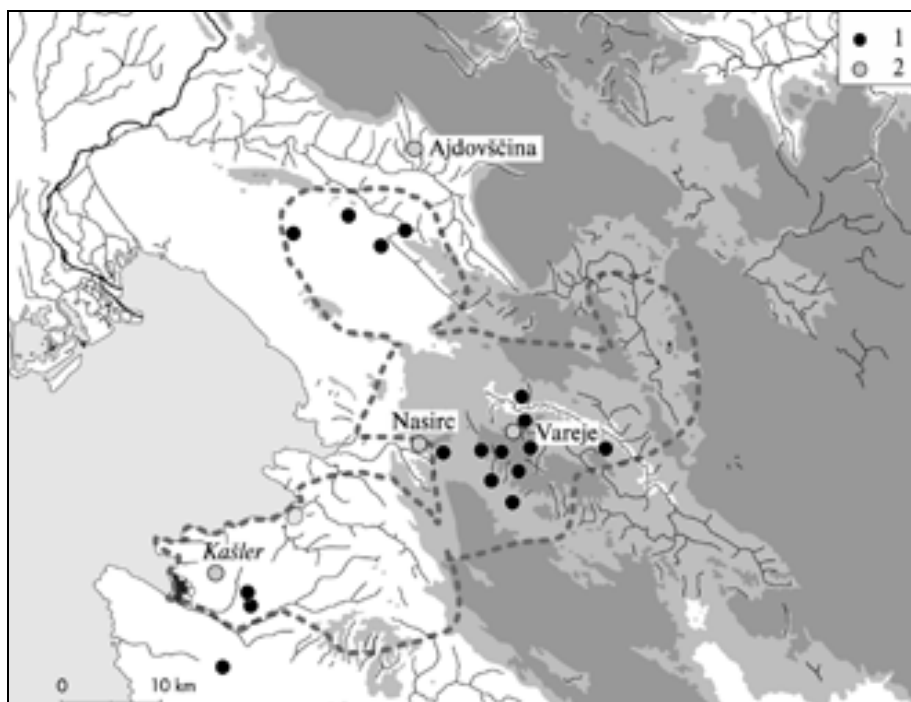

Sl. 6: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, ki so jih naselili iz sosednjih naselij.

Fig. 6: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements populated by people from neighbouring settlements.

3. 4. 4. 1. Ajdi in ustanovitev vasi

Kljub temu, da smo razredčili število vasi na karti, tri skupine še vedno ostajajo. V teh vaseh izvorni kraj pastirjev ni poznan. Zato so pomenljive okoliščine nastanka (slika 7). Varejskim pastirjem je dal dovoljenje za naselitev bližnji "ajdovski grof". Ajdovsko ime nosi vipavska Ajdovščina. Pastirja, ki sta prišla od tam, sta se naselila na Lascah pri Nasircu. Na Kašlerju je pasel ovce kosmati velikan. S tem se nakazuje izročilo o pastirjih velikanih-ajdih, ki so začetniki vasi. V bistvu gre za enako izročilo, kot je tisto, ki se je, kot smo videli zgoraj (3. 4.), ohranilo na dinarskem območju. Sedaj je zato upravičeno v raziskavo pritegniti tudi kraje, ki so jih naselili ajdi, ter tiste, kjer so ajdi živeli v soseščini ljudi (slika 8).

Sl. 7: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, ki jih izročilo povezuje z ajdivelikani.

Fig. 7: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements related to pagan giants according to oral tradition.

Na Ajdovščini nad Rodikom ter sosednjih grebenih zahodnih Brkinov so živeli ajdi, ki so se potem odselili v dolino. Tako so nastale vasi Brezovica, Kačiče, Rodik, Slope. Tudi mitska prednica Križanov se zdi vlaškega porekla. Na Vrhah so živeli velikani, ki so jih ljudje imenovali *lučke* in *maverce*. V Kamni Gorici pri Tomaju je bil velikan. Kubejski grad naj bi zidali ajdi (Tomšič, 1989, 141). Kubejskega graščaka (ajda?) so nato ubili njegovi pastirji in zbežali v Čičarijo. Tudi nad zgoraj omenjenim Nasircem so za Zvanovo hišo živeli ajdi (Hrobat, 2003, 148). Očitno je, da so ajdi, velikani, lučke, maverce bolj ali manj istovetni z Vlahi najstarejše plasti izročila. Ta jim sicer daje že mitske lastnosti, vendar so se v izročilu še vendarle ohranile številne življenjske podrobnosti.

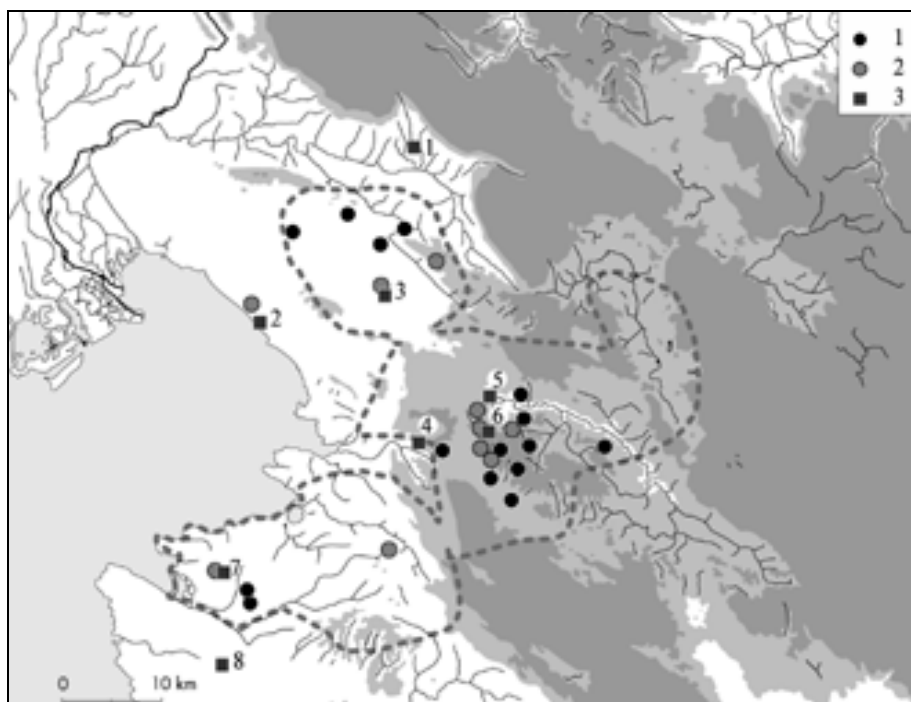
Sl. 8: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, na katerih so živeli ali so jih ustanovili ajdi-velikani.

Fig. 8: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements populated or founded by pagan giants.

3. 4. 4. 2. Arheološko ozadje "ajdovsko-vlaških" vasi

Kot smo videli zgoraj (2.), je že Milko Kos predlagal povezavo z arheologijo, ki naj bi pomagala določiti najstarejšo vlaško plast. Celovit pregled zgodnesrednjeveških najdišč obravnavanega ozemlja daje spletna zbirka ZBIVA: <http://zrcalo1.zrc-sazu.si/zbiva/>. Arheološka raziskanost je nesistematična in ni dobra. Kljub temu je za nekatere kraje, ki so nam ostali na rešetu presoje, mogoče najti arheološko ozadje. Najdbe v Tomaju pri Kamni Gorici, pri Sv. Bricu, na rodiški Ajdovščini, na Lascah pri Nasircu smo obravnavali že zgoraj (2.). V vipavski Ajdovščini so ostanki naselbine, morda iz 6. ali 7. stoletja (Svoljšak, Knific, 1976, 54). Kilometer in pol jugovzhodno od S.Croce/Križa je grobišče Lahovec, zelo verjetno iz 7. in 8. stoletja (Flego, Rupel, Župančič, 2001, 177). Pod Kašlerjem na ozemlju Kort je bilo odkrito grobišče, ki pripada pozni antiki ali zgodnjemu srednjemu veku (Boltin-Tome, 1968–9). Tudi v Bujah so bili grobovi iz zgodnjega srednjega veka (Marušič, 1987, 345–

346). Našteta tri grobišča avtorji povezujejo s staroselskim prebivalstvom. Čeprav najdeni primeri niso mnogoštevilni, vendarle dajejo jasno zgodnj srednjeveško ozadje preostali plasti izročila.

Legenda: 1 – Ajdovščina, 2 – Lahovec, 3 – Tomaj, 4 – Lasce pri Nasircu, 5 – Sv. Bric pri Naklem, 6 – Ajdovščina nad Rodikom, 7 – Medoši, 8 – Buje.

Sl. 9: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, na katerih so živeli ali so jih ustanovili ajdi-velikani, 3 – arheološka najdišča na krajih ali pri krajih z ajdi.

Fig. 9: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements populated or founded by pagan giants, 3 – archeological sites in or near home settlements of pagan giants.

4. Razprava

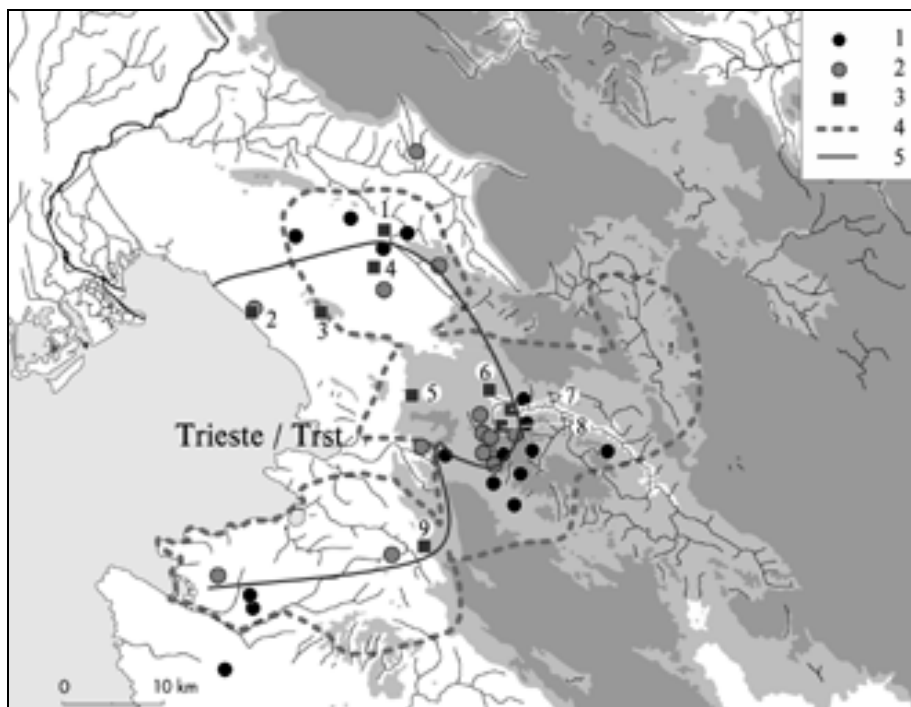
4. 1. Ajdovska meja?

Dobljena karta kaže zanimivo razporeditev. Kraji, v katerih so živeli ajdi, ali so jih naselili, ležijo v osrednjem predelu. Tega obrobajo kraji, ki so jih naselili neopredeljeni pastirji. Zdi se, kot da je obstajala neka meja, znotraj katere je prišlo do mitizacije Vlahov. Če je ta misel pravilna, jo je mogoče preveriti tako, da na karto (*slika 10*) vnesemo tudi imena in kraje, ki jih doslej nismo upoštevali, ker so povezana z ajdi bolj splošno, v smislu mitskih praprebivalcev.

Kje so torej še "živeli" ajdi? Na Ajdovskem gradcu pri Zavrhku (Hrobat, 2003, 147). Na Njivcah nad Rodikom, na Bilen vrhu pri Slopah, njihovo je grobišče Za griči pri Škocjanu (Hrobat, 2003, 148). Kapelo Matere Božje škapulirske v Lokvi naj bi zidali ajdi. Po drugem izročilu stoji cerkev na mestu, kjer so ajdi imeli svoj tempelj (Hrobat, 2003, 148). Na Vlaki je sedela ajdovska deklica (Hrobat, 2003, 149). Vlaka je grič nad Slopami, del grebena, ki se od Slop začne dvigati proti Ajdovščini. Ime spominja na izpeljanko iz Vlah, s katerim so slovanski priseljenci imenovali romanske staroselce (Hrobat, 2003, 156). V Zagriči nad Lisično pri Gradišču je ajdovski žegen (Kerševan, Krebelj, 2003, 125). Na hribih okoli Podgrada pri Vremah so bili še trije majhni gradi – ajdušne. Eden je bil na Vrhulah nad Rodikom, drugi v Səlincah na Pristavi in tretji v Borštu nad Potokom (Kerševan, Krebelj, 2003, 137). Bil je tudi ajdovski grad nad Varejami (Kerševan, Krebelj 2003, 150). Gradove v Kubedu in Podpeči so zidali velikani. Bili so tako veliki, da so, kadar so marendali, sedeli na Baredih, to je hrib med Kubedom in Podpečjo, in si noge močili v reki Rižani (Tomšič, 1989, 141; Morato, Pahor, 2002, 104). Rimskodobne stavbne ostaline pri Koprivi se imenujejo Ajdovska vas (Slapšak, 1995, 45). Na Gradišču nad Kobdiljem so ostanki ajdovskega gradišča in pokopališča (Kocjan, Hadalin 1993, 51, 292). Gradišče Njivice pri Rupinpiccola/Repniču se je imenovalo tudi Ajdovski grad (Marchesetti, 1903, 36). Ruševine rimskih stavb pri S.Croce/ Križu se imenujejo Hajdišče (Flego, Rupel, Župančič, 170–171). Kot vidimo, gre večinoma za arheološke ostaline, ki so jih ljudje imeli za ajdovsko zapuščino. Tudi ti kraji ležijo na ozemlju mitizacije Vlahov.

Če narišemo mejo (*slika 10:5*), dobimo razmeroma zaokrožen prostor, ki ima svoje geografsko središče v Trieste/Trstu. V antiki je bil razmeroma dobro poseljen, obkrožal ga je pas vsaj navidezno nenaseljenega ozemlja (Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975: karta Rimska doba). Meja odločno sega preko kraškega roba, ki smo ga predvideli za zahodno mejo "nikogaršnjega" ozemlja. Gre za meji dveh različnih obdobj? Poskusimo na nekoliko drugačen način umestiti v prostor podatke Rižanskega zbora. Tokrat bodo naše izhodišče davčna območja, ki so obstajala v času bizantinske oblasti (*slika 11*). Za razliko od jugovzhodnega dela Istre, kjer so naštetih posamezni kraji, je na severozahodu omenjen samo tržaški *numerus*, ne pa Trieste/Trst sam (Krah-

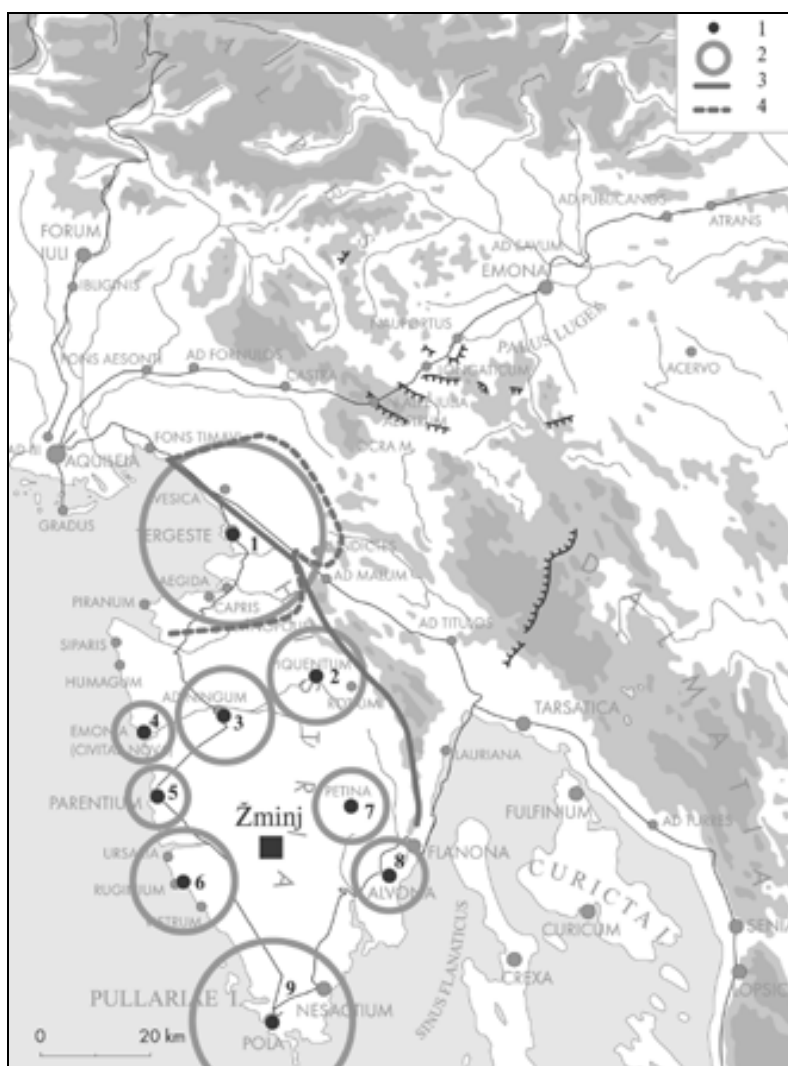
winkler, 2004, 71). Koper/Capodistria, Piran/ Pirano, Umag/Umago niso omenjeni. Razlage se gibajo od tega, da so bila davkov oproščena, do tega, da so upravno-politično spadala pod drugo oblast (pregled: Žitko, 1992, 94–95). Če z drugimi prevajalci besede *numerus* to razmemo kot vojaško enoto, potem *numerus Tergestinus* ne more biti skupina vojakov, ki plačuje davek, vsi drugi pa ne. Smiselno je, da gre za rekrutacijsko ozemeljsko enoto s poveljstvom v Trieste/Trstu. Zdi se mi povsem mogoče, da je ta enota obsegala več civilnih upravnih teritorijev, tudi *territorium Caprense*.

Kraji / Settlements: 1 – Kobdilj, 2 – Hajdišče, 3 – Ajdovski grad nad Rupinpiccola/Repničem, 4 – Ajdovska vas pri Koprivi, 5 – Lokev, 6 – Gradišče, 7 – Zavrhek, 8 – Ajdovščina nad Rodikom, 9 – Podpeč. Na območju med rodiško Ajdovščino in Gradiščem je tolikšna gostota ajdovskih krajev, da ni bilo mogoče prikazati vseh na karti.

Sl. 10: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, na katerih so živeli, ali so jih ustanovili ajdi-velikani, 3 – ostanki, ki jih izročilo pripisuje ajdom-velikanom, 4 – ozemlje zbirk ustnega izročila, 5 – meja ozemlja mitiziranja staroselcev.

Fig. 10: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements populated or founded by pagan giants, 3 – remains attributed to pagan giants by oral tradition, 4 – examined territory, 5 – borders of the territory of mythicization.

Sl. 11: 1 – središča davčnih območij po listini Rižanskega zbora, 2 – davčno območje kot krog, katerega polmer je polovica razdalje do najbližjega sosednjega davčnega središča, 3 – kraški rob, 4 – meja ozemlja mitiziranja staroselcev. (Kot podlaga je historična karta ozemlja v antiki, povzeta po: Šašel Kos, 2002, Fig. 2).

Fig. 11: 1 – tax area centers according to the Placit of Rižan, 2 – tax area as a circle; the radius represents half the distance to the next closest tax centre, 3 – Karst edge, 4 – borders of the territory of mythicization. (The historical map depicting the territory during antiquity from: Šašel Kos, 2002, Fig. 2).

Skušali bomo zarisati vsaj zelo približen obseg davčnih ozemelj. Ne smemo pričakovati, da je bila njihova velikost sorazmerna z davčnimi vsotami. Te so bile pač odvisne od gospodarske moči in ne od velikosti ozemlja. Zato si bomo pomagali s poenostavljeno metodo določanja območja dejavnosti kraja – *site-cachment* (opis: Slapšak, 1995, 48–49). Narisali bomo vplivne kroge, pri čemer nam bo za polmer polovica razdalje do najbližjega sosednjega davčnega središča. Rezultat je seveda lahko samo skrajno poenostavljen približek dejanskemu stanju, vendar utegne vsebovati nekatere namige. Pokažeta se dve večji davčni območji, tržaško in puljsko, druga so manjša. Samo tržaško presega kraški rob, ki je na severu nižji kot na jugu. Krogi torej v grobem ustrezajo zemljepisnim danostim. Vpadljiva je praznina v osrednjem delu Istre. Je to posledica naše metode? V središču praznine je bilo arheološko raziskano največje istrsko zgodnesrednjeveško grobišče iz 9. in 10. stoletja, Žminj. Njegov začetek je mogoče postaviti v prvo polovico 9. stoletja (Marušić, 1987a). Leži na sredini med Pičnom in Rovinjem ter med Pulo in Buzetom. Očitno gre za ozemlje, ki ni zanimalo sosednjih mestnih skupnosti in tako izpolnjuje pogoj Rižanskega zbora: *de*

Sl. 12: Kozina. Pil na stari meji, danes tudi geodetska točka (foto: Katja Hrobat).

Fig. 12: Kozina. Pillar on the old border, today a geodetic point (photo: Katja Hrobat).

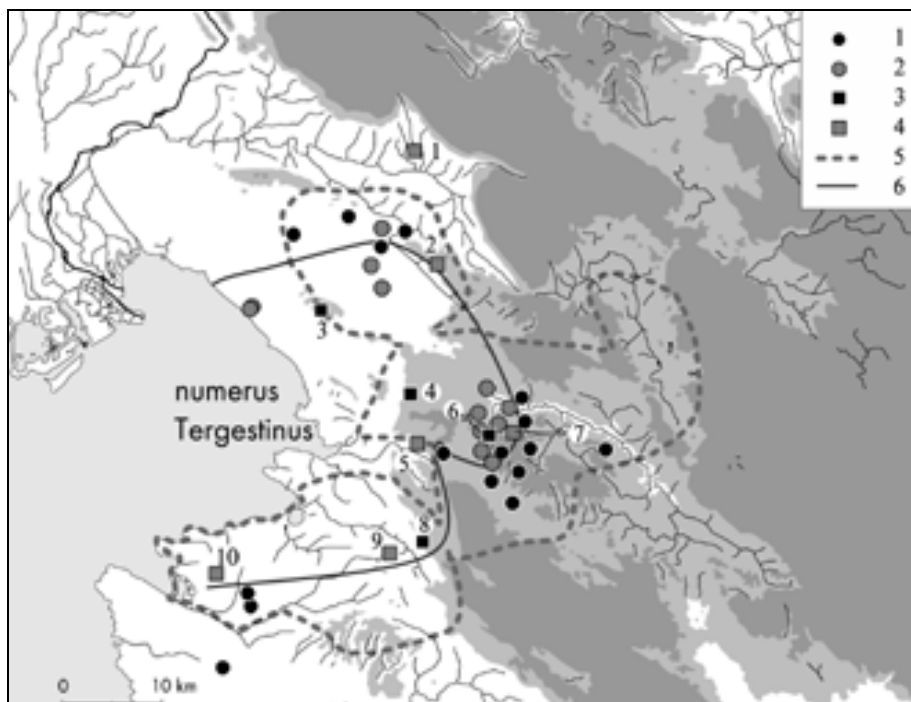
Sclavis autem unde dicitis....eos mittamus in talia deserta loca, ubi sine vestro damno valeant commanere – kar pa zadeva Slované, o katerih govorite, ... jih pošljemo v take zapuščene kraje, kjer lahko ostanejo brez vaše škode (Krahwinkler, 2004, 77). Tako se zdi, da tudi ta "praznina" odraža dejansko stanje in naša rekonstrukcija ni povsem izkrivljena. Če sedaj karti dodamo mejo, ki smo jo ugotovili v ustnem izročilu, se s presenetljivo natančnostjo ujame z obsegom tržaškega numerusa. Misel, da gre za dve sliki iste meje, postaja več kot samo verjetna. Mejo "nikogaršnjega" ozemlja je zato treba na severu prestaviti s kraškega roba na severni in vzhodni rob Krasa. Zajeda pri Kozini je prilagoditev gorskim obronkom Slavnika. In prav tu je izročilo o stari meji še posebej živo v reklu, ki ga zna na pamet vsak Kozinc: "Nismo ne Čiči ne Brkini, smo justo na konfini." Viden spomin na stare meje pa je tudi *pil* sredi kraja (slika 12. Informacije: Katja Hrobat).

4. 2. Nastanek "ajdovske" meje v izročilu

Zgornja premisa, da je meja v izročilu tudi stara upravna meja, ki je bila živa še v drugi polovici 8. stoletja (za čas uporabe davčnih enot: Žitko, 1992, 94–95), omogoča naslednjo rekonstrukcijo. Že v antični dobi je gosteje poseljeno ozemlje okoli Trieste/Trsta obkrožal pas gričevja in gora, ki je bil nezanimiv za poljedelstvo. Čeprav se trenutno zdi arheološko prazen, ni nemogoče, da ga je naseljevalo prebivalstvo, ki se je ukvarjalo s kozjerejo, ovčerejo. Tu bi bile vsekakor potrebne podrobnejše arheološke raziskave. Uspešen zgled so raziskave visokogorskih planin, ki so uspešno zapolnile donedavno navidežno arheološko praznino (Horvat, 2002).

V 7. in 8. stoletju je bila poselitev manj gosta kot v antiki, vendar je življenje potekalo organizirano v okviru tržaškega numerusa bizantinske Istre. Okolni prostor je poseljevalo polnomadsko pastirsko prebivalstvo. Povsem verjetno je, da še ni bilo niti v celoti romanizirano. France Bezlaj je namreč na podlagi jezikoslovnih virov ugotovil, da je romanizacija nomadskih pastirjev v zahodnih goratih predelih Slovenije napredovala tudi še v času slovanske naselitve (Bezlaj, 1969, 25). S to možnostjo bi se ujemalo ime legendarnega začetnika Kobjeglave – Gen Mele, ki ni videti niti slovansko niti romansko. Prvi, vsaj posamični, slovanski naseljenci so možni že v času bizantinske oblasti. Vsekakor je po prehodu ozemlja v frankovsko državo meja izgubila pomen, nova državna oblast pa je spodbujala prihod novih naseljencev, kot nam govori dokument Rižanskega zbora. Dobršen del tržaškega numerusa so naselili Slovani in sčasoma asimilirali tamkajšnje Vlahe. Pri tem se je potrebno zavedati, da so bili Slovani poljedelci, ljudje ravnin in nižin. Poselitev samo za pašništvo primernih hribov jih ni zanimala. Nikakršno naključje ni, da so do konca srednjega veka celotni lok Karpatov tja do severovzhodne Moravske poselili Vlahi (npr.: Nalepa, 1997–1998; Fiedler, 1997–1998). Prihod v novo okolje *numerus*a je za Slované pomenil tudi srečanje s sledovi bivanja prejšnjih prebivalcev. Te so si

razložili s svojo staro mitsko predstavo o velikanih, ki jih poznajo Slovani tudi drugod pod različnimi imeni: Grci, Elimi, Obří.... Primer, kako hitro lahko nastane izročilo o velikanih, je izročilo iz Medežev-Stare vasi, ki govori, da so v Stari vasi *našli okostja dva metra visokih ljudi, obrnjena proti soncu, obdana s skriljami* (Stara vas – Medoš). Izročilo je bilo zapisano v letih po arheoloških izkopavanjih, ki so odkrila grobove (Boltin-Tome, 1968–9). Podobno je videl kosti Janez Bleiweis pri svojem obisku rodiškega pokopališča, ki so jih domačini izkopali na njivah "Krivice". *Na pokopališči*

Kraji / Settlements: 1 – Ajdovščina, 2 – Vrhe, 3 – Ajdovski grad nad Rupinpiccola/Repničem, 4 – Lokev, 5 – Nasirc, 6 – Ajdovščina nad Rodikom, 7 – Vareje, 8 – Podpeč, 9 – Kubeč, 10 – Kašler.

Sl. 13: 1 – vasi, kjer izročilo omenja pastirje, 2 – kraji, na katerih so živeli ali so jih ustanovili ajdi-velikani, 3 – ajdi-velikani kot poljedelci, zidarji, kovači, 4 – ajdi-velikani kot pastirji, 5 – ozemlje zbirk ustnega izročila, 6 – meja ozemlja mitiziranja staroselcev.

Fig. 13: 1 – settlements where oral tradition mentions herders, 2 – settlements populated or founded by pagan giants, 3 – pagan giants as peasants, masons, smiths, 4 – pagan giants as herders, 5 – territory covering the oral tradition examined, 6 – borders of the territory of mythicization.

sem vidil kosti treh možakov; pravim možakov, ker tolikih še nisem nikoli vidil. ... Čudno je, kako so mogli trije velikani tam pokopani biti (Bleiweis, 1859). Stvari, ki jih ne poznamo, pač najlažje dojamemo in osmislimo na mitski način.

Prostorska meja, ki smo jo našli v izročilu, je torej nastala kot meja območij, katerih prebivalstvo je različno dojemalo preteklost svoje okolice. Tu je ustno izročilo pokazalo svojo naravo preostanka (glej: 3. 1.). Zgovorna je nekoliko vsebinsko dodelana karta (*slika 13*). Na njej imamo kraje, kjer so omenjeni ajdi splošno, posebej so označeni kraji z ajdi-poljedelci-rokodelci, spet posebej ajdi-pastirji in na koncu samo pastirji. Vidimo, da se ajdi-pastirji pojavljajo samo ob meji *numerusa* ali izven nje. Znotraj so ajdi-poljedelci-rokodelci. To kaže, da je bil *numerus* prostor prvenstveno poljedelsko-rokodelske dejavnosti, s pašništvom pa so se preživljali na njegovem obrobju. To je gospodarski vidik podobe. Drugega daje zaporedje ajdi (v središču) – ajdi-pastirji (na obrobju) – pastirji (v okolici). Prvi dve poimenovanji lahko razložimo s tem, da so Slovani svojo mitsko predstavo o praprebivalcih (ajdi) prenesli tudi na sosednje prebivalce okolnega prostora (ajdi-pastirji), ker med enimi in drugimi očitno niso videli razlike. V skladu s tako razlago so vipavsko Ajdovščino poimenovali Slovani Vipavske doline. Seveda je odločilno vprašanje o tretjih – pastirjih. Zakaj so ti samo pastirji? Razlaga bi bila ta, da gre za Vlahe, s katerimi Slovani niso bili v neposrednem stiku. Sčasoma so se stalno naselili in se slavizirali. Spremenili so sicer jezik, vendar zaradi tega v njihovem kolektivnem zgodovinskem spominu ni prišlo do prekinitve. Oni so bili pač ves čas tu, od časov pradedov, ki so bili pastirji. In ker so bili staroselci, ni bilo nikakršne potrebe po mitizaciji praprebivalcev. Dedkove kosti so pač dedkove kosti in ne ostanki velikana.

Najdišči Hajdišče in Lahovec pri S.Croce/Križu pa nakazujeta še en odtonek v slovanskem dojemanju vlaških staroselcev in sosedov. V skladu z mitizacijo praprebivalcev so antične ruševine poimenovali Hajdišče. Lahovec pod kraškim robom, kjer se je romansko vlaško prebivalstvo ob obali obdržalo do danes, pa kaže na nenehni živi stik s sosedi, ki je zaradi svoje realnosti preprečeval in izključeval potrebo po mitizaciji. Sosedje Slovencev na zahodu so zato še dandanašnji Lahi. Drugače je bilo s tistimi Vlahi, ki so se stalno naselili in se slavizirali. Kolektivni zavesti sprememba ni ušla, za ozaveščenje pa si je morala pomagati z mitizacijo. Zato so se sčasoma na primer tudi rodiški Vlahi začeli spreminjati v ajde-velikane.

4. 3. Vlahi in Slovani

Izročilo nikjer ne govori o Slovanih, kar je razumljivo. V njem obstajajo samo "mi" in "oni". Slovani so "mi, ljudje, naši", kadar gre za kraje, kjer obstajajo tudi "oni". Kot smo videli zgoraj (4. 2.), pa so "mi" lahko tudi slavizirani Vlahi. Rodiško izročilo opisuje ajde kot črnolase in temne polti, govorili so svoj jezik (rodiška Ajdovščina). Obratno bi to pomenilo, da so bili "ljudje" drugačni in govorili drugače.

Seveda je mogoče, da je opis učeni dodatek zadnjih stoletij, na kar opozarja Slapšak (1997, 21). Verjetnost, da je prvoten, pa močno krepí kriško izročilo, ki začetnico vasi opisuje zelo podobno. Imela je črne lase, temno polt in rjave oči (S.Croce/Križ).

Vlaško prebivalstvo ni bilo enotno niti gospodarsko, niti jezikovno, niti upravno (4. 2.). Na območju tržiškega numerusa jim izročilo pripisuje gradbeništvo (Kubed, Podpeč, Lokev), kovaštvo (rodiška Ajdovščina, Njivice), poljedelstvo (rodiška Ajdovščina, rodiške Njivice, Njivice nad Rupinpiccola/Repničem). Obstoje njiv na rodiških Njivicah je viden kot opuščene njivske terase (Slapšak, 1995, 68). Ker beseda "njiva" prvotno pomeni "rodno polje v nižini" (Rejzek, 2001, 413), ni verjetno, da bi ledinska imena vrste "njiva" na hribu pomenila zgolj naravno obliko zemljišča, ampak mnogo verjetneje pomenijo njegovo dejansko uporabo. Zato smo upoštevali tudi Njivice-Ajdovski grad nad Rupinpiccola/Repničem. Kot zanimivost naj omenimo tudi tretji primer kombinacije gore, ajdov in njivic – Njivice na Krvavcu v Kamniških Alpah (o tamkajšnjih ajdih: Mejač, 1890, 354–355).

Bleiweis si je ogledal tudi naselje na rodiški Ajdovščini. *Kmet ... nama je nekdane mesto popisoval, kakor bi ga bil z lastnimi očmi vidil ... tu nama kmet kaže lego kovačije in spriča resničnost svoje povesti z žlindro, ktere se obilo najde znotraj in zunaj oklepa* (Bleiweis, 1859). Po tej pripovedi izročilo o kovačih lahko tolmačimo na dva načina; da je nastalo kot razlaga najdb žlindre ali da je obstajalo že prej, najdbe žlindre pa so ga samo potrjevale. Drugo možnost krepí izročilo o drugi kovačiji na Njivicah. Najdba ščitne grbe na rodiški Ajdovščini bi, če je bila tam v uporabi, govorila za obstoj vsaj majhne vojaške posadke. Ta je obvladovala strateško višino na vzhodnem vhodu v *numerus*. Kovačija vsaj za potrebe posadke bi bila smiselna. Geofizikalne raziskave Ajdovščine so odkrile močne sledove predelave železa (Mušič, 1999, 360–370).

Zanimivo je lastništvo gospodarjev rodiške Ajdovščine nad okolnimi zemljišči. Varejci so namreč kot pastirji "ajdovskega grofa" potrebovali za naselitev njegovo dovoljenje (Vareje). Verjetneje je, da gre za okolne pastirje, ki z naselitvijo postanejo "njegovi", kot pa da bi šlo za uslužbenca, ki se šele nato naselijo. Hkrati to izročilo kaže, da so bila lastniško opredeljena tudi neobdelana zemljišča. To možnost potrjuje podatek, da so Sloparci od ajdov kupili prto zemlje (Ajdovščina). Takšna razmerja z rodiškimi Vlahi bi bila nemogoča, če ti ne bi imeli tudi svojih starešin, ki so skrbeli za pravno življenje. Skupnost pa je imela identitetno oporo tudi v lokalnem kultu (o rodiški kontinuiteti prazgodovinskega in antičnega kulta: Hrobat, 2004). Najdba uhana pri nakelskem Sv. Bricu (2.) kaže obstoj cerkve v času *numerus*, pri kateri so pokopavali krščanske Vlahe bližnje okolice, morda tudi z Ajdovščine.

Osnova gospodarstva pastirskih Vlahov na obrobju *numerus* sta bili ovčereja in kozjereja (Kašler, Nasirc, Kubed, Vareje, Vrhe). Volno so z "našimi" zamenjevali za pšenico (Vrhe), prodajali so sir (Nasirc). Za kruh so tudi predli volno (Vrhe). Ukvarjali so se s tovarništvom in trgovino (Barka).

Razmerje med "mi" in "ajdi" je najbolj bogato opisano v Rodiku. Že Slapšak je opozoril na nasprotujoče podatke (Slapšak, 1997, 21); na sporočilo o uničenju Ajdovščine, na opis sobivanja vaščanov v dolini in "ajdov" na hribu ter na kontinuiteto, ki jo je omogočila preselitev vasi v dolino. Že Milko Kos je Rodik navedel kot primer prevzema antičnega krajevnega imena (Kos, 1985a, 135). V njem je ohranjeno ime (pred)rimskega plemena Rundiktov, ki so imeli središče na rodiški Ajdovščini (Slapšak, 1995, 69; isti, 1997, 28–49). Če je bila Ajdovščina uničena, kako so njeni prebivalci odšli v dolino? In kako so odšli v dolino, če je tam že bila vas?

Podatki se zdijo nasprotujoči, ker jih obravnavamo kot sočasne. Že prej smo videli, da ustno izročilo nima časovne razsežnosti (3. 1.). S pomočjo ugotovitev, ki smo jih opravili zgoraj, pa je mogoče izročila časovno razvrstiti in razporediti v smiselno zgodbo. Arheološko raziskana stavba na Ajdovščini kaže požig v času od druge polovice 5. stoletja dalje (Slapšak, 1997, 51). Od tod bi moglo izvirati izročilo o uničenju naselja, ki tudi ne poudarja, da bi bili pomorjeni prav vsi prebivalci. Dejansko se je življenje na Ajdovščini v omejenem obsegu nadaljevalo, kar kaže ponovna uporaba dela stavb (Slapšak, 1995, 75) in že omenjena ščitna grba. Verjetno pripada času tega pustošenja tudi izročilo o stari Izoli na Kašlerju, katere prebivalci so se očitno preselili na varnejši otok ob obali (Kašler), ter umik kubejskih pastirjev v Čičarijo (Kubed). Slednji se ujema z izročilom, ki pravi: *kadar so hoteli ani hudobni ledje te dobre velikane nardit za sužnje, so oni zbežali v divjo Čičarijo in tam nekam globoko v Istro*. (Tomšič, 1989, 141; Morato, Pahor, 2002, 104). Del staroselskega prebivalstva je torej reševal svoj obstoj tudi s preseljevanjem. To je bilo povezano tudi s spremembami v gospodarstvu, ki jih je zahtevala sprememba gospodarskega prostora: izolski Vlahi so morali postati ribiči, tisti v Čičariji so se verjetno bolj oprijeli ovčereje.

Morda so že v času bizantinske oblasti prišli novi naseljenci v dolino pod Ajdovščino. Nastopilo je obdobje sobivanja. Na pravno urejene razmere kaže nakup zemljišča. Po vojaško-političnem razkroju bizantinske oblasti je bila skupnost na Ajdovščini gospodarsko odvisna samo še sama od sebe. Zunanje podpore (plača) ni bilo več, prisiljeni so se preživljati z obdelovanjem skromnih njivskih površin vrh gore. Te so rodile slabo in malo. Lakota jih je silila, da so kradli repo in korenje na polju vasi v dolini (Ajdovščina). Ko so se razmere dovolj umirile, so se preselili v dolino k tamkajšnjim prebivalcem, o čemer govori zgodba o preselitvi. Vlahi med slovanskim prebivalstvom so se sčasoma asimilirali. – Podobno je mogoče razložiti tudi sloparsko izročilo, kjer je vas enkrat zgoraj, drugič spodaj, odkup zemljišča pa kaže še sobivanje.

Da podatek o kraji repe in korenja ni učeni dodatek novega časa, priča sestava poljščin. Že v 18. stoletju so v zahodni Sloveniji Vipavci jedli predvsem polento (Makarovič, 1988–1990, 134). Če bi bila zgodba novodobna, bi pričakovali, da bi "ajdi" rabutali koruzo.

5. Kontrolne možnosti

Vse, kar je bilo povedano, je zgodovinski model, ki vključuje poznane podatke. Nove informacije ga bodo bodisi potrdile, bodisi ovrgle, bodisi dopolnile, bodisi spremenile. Prinesla jih bodo nova arheološka in jezikoslovna raziskovanja, poglobljeno zbiranje ustnega izročila in katastrska analiza posameznih naselij, med katerimi bi moral biti na prvem mestu Rodik.

DE SCLAVIS AUTEM UNDE DICITIS. THE SLAVS AND THE VLACHS IN THE "NO-MAN'S" TERRITORY OF THE ISTRIAN HINTERLAND

Andrej PLETERSKI

Scientific Research Centre of SASA, Institute of Archaeology, SI-1001 Ljubljana, Novi trg 2, p.p. 306,
e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

SUMMARY

In the introduction the author defines the terms used: Slavs, Vlachs, "ajdi" (=pagan, giant), "čehi" (=boy, cowboy), no man's land. The land under observation is delimited by the Karst edge on one side, the system of Roman closures or claustra on the second, and finds of swords from the 6th and 7th centuries, indicating Longobard control, on the third (Figure 1). The main source used for the analysis is folk tradition, which only differentiates between now and before and is very sensitive to changes in landscape. The complex properties of space cannot but hardly be subjected to conscious manipulation. The work presents folk tradition sources (Figure 2) and a catalogue. Initially the author concentrates on places related to herders. Given that their origin could have been related to at least three different groups – native Vlachs, herders of the medieval and also later modern historical transhumance, and Uskoks – the author provides a chronological presentation of each group (Figures 3-6). He acknowledges the connection between the native Vlachs and the giants, mythicised Vlachs (Figures 7-8). The archaeological background to this layer indicates early medieval origin (Figure 9). The author also determines the existence of a border within which the mystification of Vlachs took place (Figure 10); with surprising accuracy the border matches the reconstructed area covered by the Trieste numerus (Figure 11 and 13). The boundary of the "no man's" land in the north should therefore be moved from the Karst edge to its northern and eastern edges. The indentation near Kozina should only be viewed as conditioned by the hillside of mount Slavnik.

As early as what we call antiquity, the densely populated area around Trieste was surrounded by a belt of hills and mountains, unfavourable land for agriculture. In the 7th and 8th centuries it was populated by semi-nomadic herders. It is probable that in that period the territory had not been entirely Romanised. In late antiquity the agricultural Vlachs were driven toward safer isles and the region of Čičarija, which necessarily resulted in the adjustment of their economic activities to the new environment: fisheries and animal husbandry. The first (at least individual) Slav settlers could be traced in this area as early as the Byzantine period. A considerable part of the Trieste numerus was then populated by the Slavs who gradually mixed with the native Vlachs until the process of assimilation was complete. The Slavs were not interested in inhabiting the pastoral hills and explained the presence of earlier settlers through their old mythic conception of pagan giants that they transmitted to the neighbouring populace. The Vlachs, on the other hand, being indigenous, had no need to comprehend their environs through myth. Therefore no tradition about "ajdi" (giants) emerged here. Interestingly, the Slavs retained name Vlach for those Vlach neighbours that preserved their identity in later periods.

The folk tradition describes the Vlach as black-haired and dark-skinned people with their own language. However, they displayed no economic, linguistic or administrative unity. In some areas they had their elders, private land property, and local cults. The economy of the Vlach living on the border of the numerus was based on sheep and goat husbandry. Wool was traded for wheat, and they sold cheese. They would also buy bread by trading wool weavings. Their other economic activities were the carriage of goods by pack animals and trade.

Key words: early Middle ages, popular tradition, archaeology, Placitum of Riziano, Slavs, Vlachs, pagans, giants, transhumance, Ukoks, numerus Tergestinus, trade, administration

LITERATURA

- Babica pripoveduje (2004):** Babica pripoveduje. Primorski dnevnik, 8. februar 2004, 18–21.
- Bezljaj, F. (1969):** Das vorslawische Substrat im Slowenischen. Predslovanski substrat v slovenščini. Alpes orientales, V, Dela II. razreda SAZU, 24. Ljubljana, 19–35.
- Bezljaj, F. (1976):** Etimološki slovar slovenskega jezika I. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Bleiweis, J. (1859):** Rodik in pa Ajdovščina nad Rodikom. Novice gospodarske, obertniške in narodne, 31. avgusta 1859. Ljubljana.

- Boltin-Tome, E. (1968-1969):** Stara vas pri Dvorih nad Izolo. Varstvo spomenikov, 13-14. Ljubljana, 174-175.
- Ciglencič, S. (1994):** Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien. Arheološki vestnik, 45. Ljubljana, 239-266.
- Černelič, M. (2003):** Istraživanje tradicijske baštine, identiteta i etnogeneze primorskih Bunjevaca. Senjski zbornik, 30. Senj, 407-424.
- Degrassi, V., Giovannini, A., Maselli Scotti, F. (1989):** Catalogo. V: Longobardi a Romans d'Isonzo, Itinerario attraverso le tombe altomedievali. Udine, 31-124.
- Dostál, B. (1985):** Břeclav-Pohansko. Časné slovanské osídlení, III. Brno.
- Fiedler, U. (1997-1998):** Pochodzenie ludności romańskiej (Wołochów i Rumunów) na Półwyspie Bałkańskim. Głos w dyskusji. Acta Archaeologica Carpathica, 34. Kraków, 119-134.
- Flego, S. (1983):** Zgodnjesrednjeveški grob v jami Pečinki pri Gabrovcu. Primorski dnevnik, 14. december 1983, 3.
- Flego, S., Rupel, L., Župančič, M. (2001):** Contributo alla conoscenza dei siti archeologici sul declivio tra Sistiana e Grignano. Annales, Series Historia et Sociologia, 11, 1 (24). Koper, 157-180.
- Grafenauer, B. (1960):** Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana, Univerzitetna založba.
- Grafenauer, B. (1964):** Zgodovina slovenskega naroda I. Ljubljana, DZS.
- Hrobat, K. (2003):** Šembilja na rimskih cestah. O ustnem izročilu in arheoloških raziskavah. Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Hrobat, K. (2004):** Ustno izročilo o lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščine nad Rodikom. Studia mythologica Slavica, 7. Ljubljana, 63-78.
- Horvat, J. (2002):** Arheološki sledovi v slovenskem visokogorju. Kamniški zbornik, 16. Kamnik, 193-202.
- Jug, S. (1943):** Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 24. Ljubljana, 1-61.
- Kahl, H.-D. (2002):** Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.-9. Jh.). Država Karantanecv. Dejstva, teze in vprašanja o zgodnji slovanski državni tvorbi v vzhodnoalpskem prostoru (7.-9. stol.). Situla, 39. Ljubljana.
- Kerševan, N., Krebelj, M. (2003):** Düša na bicikli. Folklorne pripovedi iz Brkinov, doline Reke in okolice. Zbirka Glasovi, 27. Ljubljana.
- Knific, T., Svoljšak, D. (1984):** Grobovi langobardskih vojščakov iz Solkana (Nove Gorice). Arheološki vestnik, 35. Ljubljana, 277-292.
- Kocjan, D., Hadalin, J. (1993):** Bežji zlodej, baba gre. Kraške štorije. Zbirka Glasovi, 6. Ljubljana.

- Kos, F. (1906):** Gradivo za zgodovino Slovencev 2. Ljubljana.
- Kos, M. (1939):** Vlahi in vlaška imena med Slovenci. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 20. Ljubljana, 226–235.
- Kos, M. (1950):** O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Razprave SAZU, I, Razred za zgodovinske in družbene vede. Ljubljana, 55–82.
- Kos, M. (1954):** Srednjeveški urbarji za Slovenijo III. Urbarji Slovenskega primorja II. Viri za zgodovino Slovencev, 3. Ljubljana.
- Kos, M. (1985):** Zgodovinski razvoj slovenske zapadne meje. V: Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Izbrane razprave (uredil: Bogo Grafenauer). Ljubljana, 273–282.
- Kos, M. (1985a):** O prevzemu antičnih krajevnih imen na slovenskem ozemlju. V: Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Izbrane razprave (uredil: Bogo Grafenauer). Ljubljana, 133–142.
- Krahwinkler, H. (2004):** Placitum Rizianense. Glasnik ZRS Koper, 9, 2004, 6. Koper, 67–79.
- Liaku-Anovska, Лиакү-Ановска, К. (2000):** Социјално фолклорни интеракции во влашкото семејство. Институт за фолклор "Марко Цепенков" Скопје, Посебни изданија, Книга, 33. Скопје.
- Makarovič, G. (1988–1990):** Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. Slovenski etnograf, 33–34. Ljubljana, 127–205.
- Mal, J. (1924):** Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Srpski etnografski zbornik, 30. Beograd, 1–216.
- Marchesetti, C. (1903):** I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia. Atti del Museo civico di storia naturale, Volume IV. della Serie nuova. Trieste (ponatisnjeno 1981).
- Margetić, L. (1992):** Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji. Arheološki vestnik, 43. Ljubljana, 149–173.
- Marušič, B. (1967):** Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri. Arheološki vestnik, 18. Ljubljana, 333–347.
- Marušič, B. (1987):** Skeletni grobovi v Bujah in Buzetu. Donesek k raziskovanju zgodnjega srednjega veka v Istri. Arheološki vestnik, 38. Ljubljana, 331–362.
- Marušič, B. (1987a):** Starohrvatska nekropola u Žminju. Histria archaeologica, 17–18, Posebno izdanje "Histria archaeologica", 1. Pula.
- Marzolini, G. (1978–1981):** La grotta del Pettine di Gabrovizza. Atti della Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Volume IV. Pisa, 33–43.
- Mejač, A. (1890):** Narodno blago iz komendske okolice. Ljubljanski zvon. Ljubljana, 354–358.
- Mlinar, M. (2002):** Zgodnjesrednjeveški posodi z Mosta na Soči, ledina Repelc. Zwei frühmittelalterliche Gefäße aus Most na Soči, Flur Repelc. V: Zgodnji Slo-

- vani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp. Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen. Ljubljana, 111–112.
- Morato, N., Pahor, Š. (2002):** Mrak eno jutrnja. Štorje iz Slovenske Istre. Zbirka Glasovi, 25. Ljubljana.
- Moser, K. (1899):** Der Karst und seine Höhlen. Triest.
- Moser, K. (1905):** Ein Skelettgrab auf dem Gradišče von Tomaj am Karst bei Sessana. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 35. Wien, 141.
- Murgelj, I. (2000):** Kovinsko gradivo z Ajdovščine nad Rodikom. Univerza v Ljubljani. Ljubljana, diplomatska naloga.
- Mušič, B. (1999):** Geophysical prospecting in Slovenia: an overview with some observations related to the natural environment. Geofizikalna prospekcija v Sloveniji: pregled raziskav z nekaterimi ugotovitvami glede naravnega okolja. Arheološki vestnik, 50. Ljubljana, 349–405.
- Nalepa, J. (1997–1998):** Łemkowie, Wołosi i Biali Chorwaci. Uwagi dotyczące kwestii genezy osadnictwa ruskiego na polskim Podkarpaciu. Acta Archaeologica Carpathica, 34. Kraków, 135–177.
- Osmuk, N. (1978):** Nove najdbe iz časov preseljevanja narodov v spodnji Vipavski dolini. Arheološki vestnik, 29. Ljubljana, 464–476.
- Palavestra, V. (1969):** Volksüberlieferungen über die alte Bevölkerung in den dinarischen Gebieten. Alpes orientales, V, Dela II. razreda SAZU, 24. Ljubljana, 201–206.
- Peršolja, J. M. (2000):** Rodiške pravce in zgodbe. Ljubljana.
- Pleterski, A. (1985):** Karantanski Slovani in Neslovani. Arheološki vestnik, 36. Ljubljana, 351–357.
- Pleterski, A. (2001):** Proučevanje preteklosti s pomočjo procesov in struktur. Arheo, 21. Ljubljana, 65–68.
- Rejzek, J. (2001):** Český etymologický slovník. Voznice.
- Slapšak, B. (1974):** Arheološka topografija Slovenije: Kraška planota. Ljubljana (arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana, Arheološka topografija Slovenije, inv. št. 5a).
- Slapšak, B. (1995):** Možnosti študija poselitve v arheologiji. Arheo, 17. Ljubljana.
- Slapšak, B. (1997):** Starejša zgodovina Rodika. V: Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350 letnici cerkve. Koper, 19–64.
- Slapšak, B., Hrobat, K. (2005):** Rodik-Ajdovščina: elements of ritual landscape in oral tradition. V: Atti del convegno "Carlo Marchesetti e i Castelier: 1903–2003". Trieste (v tisku).
- Smerdel, I. (1989):** Ovčarstvo na Pivki. Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije "ovčarji". Koper, Lipa.
- Svoljšak, D., Knific, T. (1976):** Vipavska dolina. Zgodnjesrednjeveška najdišča. Situla, Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani, 17. Ljubljana–Nova Gorica.

- Šašel, J. (1971):** Nepristna listina ogrskega kralja Bele IV. Frankopanom o zahodni meji njih vinodolske posesti. - Forged Document of the Hungarian King Bela IV, Given to the Frankopan Family And Relating to the Western Boundary of Their Vinodol Estates. V: *Clavstra Alpivm Ivliarum, I, Fontes, Katalogi in monografije*, 5. Ljubljana, 46–49.
- Šašel, J. (1976–1977):** Aditus ad aquam. K študiju pastirstva in transhumance na tleh Velebita in Julijskih Alp v antiki. *Traditiones*, 5–6. Ljubljana, 353–360.
- Šašel Kos, M. (2002):** Il confine nord-orientale dell'Italia romana, riesame del problema alla luce di un nuovo documento epigrafico. *Aquileia nostra*, 73. Aquileia, 246–259. (Fig. 2)
- Škegro, A. (1999):** Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije. Zagreb.
- Štih, P., Peršič, J. (1981):** Problem langobardske vzhodne meje. *Zgodovinski časopis*, 35. Ljubljana, 333–341.
- Tomšič, M. (1989):** Noč je moja, dan je tvoj (Istrske štorije). Zbirka Glasovi, 2. Ljubljana.
- Torcellan, M. (1986):** Le tre necropoli altomedievali di Pinguente. *Richerche di archeologia altomedievale e medievale*, 11. Firenze.
- Umek, E. (1957):** Prispevki k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri. *Slovenski etnograf*, 10. Ljubljana, 71–76.
- Vilfan, S. (1953):** Zgodovinske slike iz Brkinov. *Kronika*, 1. Ljubljana, 120–130.
- Vilfan, S. (1957):** Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. *Kronika*, 5. Ljubljana, 69–87.
- Wahrig, G. (1968):** Deutsches Wörterbuch. Bertelsmann Lexikon.
- Zaninović, M. (1977):** The Economy of Roman Dalmatia. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.6. Berlin-New York, 767–809.
- Zega, B. (1968):** Mihele. *Krajevni leksikon Slovenije*, I. Ljubljana, 324.
- Žele, A. (1996):** Kaku so živejli in si dejlali kratek cejt. *Kratke štorije s Pivškega*. Zbirka Glasovi, 12. Ljubljana.
- Žitko, S. (1992):** Listina Rižanskega placita, dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja II. del. *Annales*, 2. Koper, 87–102.